

Forvaltningsplan for fredet bygning Halden sykehus

Planen er utarbeidet av Hans-Henrik Egede-Nissen for
Sykehuset Østfold

Alle foto er tatt av forfatteren med mindre annet er oppgitt.

Oslo, mars 2021

Godkjenning og dokumentoppbevaring

	Dato	Navn	Revidert	Revidert
Behandlet Sykehusbygg HF	22.03.21	Eva Smådahl, spesialrådgiver kulturminnevern		
Vedtatt av Sykehuset Østfold HF		Direktør xx, avdeling		

Dokumentoppbevaring	Forvaltningsplanen og relevante saksdokumenter lagres i helseforetakets arealforvaltningssystem.
---------------------	--

1	Innledning	5
1.1	Bakgrunn	5
1.2	Formålet med forvaltningsplanen	5
2	Halden sykehus	6
2.1	Historikk	6
2.2	Kulturmiljøet og verneverdiene	6
2.3	Vern	7
2.3.1	Formelt grunnlag for vern	7
2.3.2	Omfanget av vern	7
2.3.3	Formålet med vern	8
2.3.4	Begrunnelse for vern	8
2.4	Planer og fremtidig bruk	9
3	Generelt om vern og saksbehandling	10
3.1	Lovverk og forvaltning	10
3.1.1	Hva er fredning?	10
3.1.2	Forvaltningsansvar og kulturminnemyndighet	10
3.2	Vedlikehold og søknadsplikt	10
3.2.1	Grunnholdninger til vern	10
3.2.2	Hva regnes som «vanlig vedlikehold» på vernede bygninger?	11
3.2.3	Hva er et «søknadspliktig tiltak»?	11
3.2.4	Tilbakeføring	12
3.3	Saksbehandlingsregler	12
3.3.1	Organisering og ansvar	12
3.3.2	Saksgang	13
3.3.3	Krav til søknaden	13
3.3.4	Krav til dokumentasjon	13
4	Vern og tiltak	15
4.1	Opplysninger om bygningen	15
4.2	Bygningshistorikk	16
4.3	Historiske bilder	19
4.4	Bygningsbeskrivelse og verneverdier	25
4.5	Teknisk tilstand, mv.	27
4.5.1	Teknisk tilstand	27
4.5.2	Brannvern og sikring	27
4.5.3	Energikrav	27
4.5.4	Universell utforming	27
4.6	Katalog - vedlikeholdsråd og tiltak	28
4.6.1	Katalog eksteriør	28
4.6.2	Katalog interiør	38
5	Råd om vedlikehold av typiske bygningsdeler	51
5.1.1	Grunnmur med forblending av naturstein	51
5.1.2	Ytterdører av tre	52
5.1.3	Vinduer av tre	54
5.1.4	Balkonger av betong	57
5.1.5	Takrenner og nedløp	59
5.1.6	Taktekking med papp	61
6	Litteratur og kilder	63

1 Innledning

1.1 Bakgrunn

Prosjektet Statens kulturhistoriske eiendommer (SKE) ble opprettet i 2003, og det ble laget landsverneplaner for de ulike sektorene, blant annet for helsesektoren (2012).

Landsverneplanen innebærer vern av objekter i verneklasse 1 (fredning) og verneklasse 2 (vern). Ifølge bestemmelser gitt i kgl.res. «Overordna føresegner om forvaltning av statlege kulturhistoriske eigedomar» av 01.09.2006 skal det lages forvaltningsplaner for alle bygninger, både de som er satt i verneklasse 1 og i verneklasse 2.

Forvaltningsplanen er en oppfølging av:

- Landsverneplan for helsesektoren (LVP Helse) 2012
- bestemmelser gitt i kgl.res. «Overordna føresegner om forvaltning av statlege kulturhistoriske eigedomar» 01.09.2006

1.2 Formålet med forvaltningsplanen

Halden DPS' bygning Haldenklubben, det tidligere Halden sykehus, ble i Landsverneplanen for helsesektoren foreslått i verneklasse 1. Dette ble i 2012 fulgt opp med forskriftsfredning etter kulturminneloven § 22a. Foreliggende plan skal være et redskap for forvaltningen i det langsiktige arbeidet med å ivareta eiendommens kulturminneverdier.

Forvaltningsplanen inneholder detaljert registrering og dokumentasjon av bygningsmassen. Den skal være et verktøy for den daglige driften, den skal bidra i den langsiktige planleggingen og gi retningslinjer for nødvendig kontakt med rett kulturminnemyndighet og andre instanser (kommunen, Arbeidstilsynet, DSB m.fl.). Den angir prosedyrer og rutiner for drift og vedlikehold av eiendommen og beskriver forhold som må iakttas ved vedlikehold, rehabilitering og endring.

Forvaltningsplanen søker å legge grunnlag for en forutsigbar saksbehandling. Å følge dens anbefalinger fritar ikke for søknadsplikt etter kulturminneloven og plan- og bygningsloven, men tiltak som er i samsvar med anbefalingene i forvaltningsplanen vil normalt godkjennes.

2 Halden sykehus

2.1 Historikk

1934	Formannskapet i Halden nedsatte et utvalg for å utrede spørsmålet om nybygg.
1939	Et ferdig forslag til nytt sykehus forelå, tegnet av Ole Øvergaard. Forslaget oppgitt i løpet av krigsårene.
1947	Byggearbeid igangsatt på den nye tomten på Stangeberget.
1952	Sykehuset innviet 11. november.
1955 (ca)	Bygging av boliger for leger og pleiere i Kjærlighetsstien.
1964	Sykehuset overtatt av Østfold fylkeskommune.
1982	Sykehjem oppført inn mot sykehusets sydfløy. Legebolig revet.
1988	Halden sykehus foreslått nedlagt.
1993–94	Legevakt etablert i nordfløyen. Nytt volum tilbygget mot fløyens nordvegg; den gamle ambulanse-inngangen på fløyens vestvegg, med sin karakteristiske støpte baldakin, ble gjenstøpt og baldakinen fjernet.
1997	Nytt teknisk rom (ventilasjon) oppført over nordfløyen. Omfanget gjør at det nærmest fremstår som en tilbygget etasje.
2002	Sykehusreformen, som innebar at eierskapet til bl.a. alle offentlige sykehus (herunder Halden) ble overført fra fylkeskommunene til staten.
2003	Halden sykehus nedlagt som somatisk sykehus.
2007–2008	Sykehuset bygget om fra somatisk sykehus til DPS (distriktpsikiatrisk klinikk). Dette medførte endel bygningsmessige endringer, bl.a. gjenbygging av atriet i vestfløyen. Bygningen ble på dette tidspunkt vurdert for uttak til landsverneplanen for helsesektoren, og Riksantikvaren grep til midlertidig fredning for å få kontroll over endringsprosessene.
2012	Sykehuset forskriftsfredet etter kulturminneloven.
2013	Større utbedringsarbeide på sydfløyen, spesielt gavlvegg, med bl.a. nye takrenner.

2.2 Kulturmiljøet og verneverdiene

Hentet fra Landsverneplanen for helsesektoren:

Bakgrunn:

«Halden sykehus stod ferdig i 1952, som et av de første nye sykehusene etter krigen, og erstattet da det såkalte Ebenezer sykehus på Porsnes, en trebygning fra slutten av 1700-tallet. Planene for et nytt sykehus på samme tomt forelå allerede i 1939, men måtte utsettes og ble først tatt opp igjen i 1947. Da bestemte man seg også for ny tomt, høyt og fritt beliggende på Stangeberget, og med utsikt mot Fredriksten festning. Arkitekt var Ole Øvergaard, datidens mest produktive sykehusarkitekt. Halden er et typisk lokalsykehus fra de første tiårene etter krigen, men det fremtrer i dag også som Ole Øvergaards hovedverk. Her er alle de trekkene til stede som preget hans verker både i eksteriør og interiør, men innenfor en funksjonalistisk hoveddramme. Spesielt kan nevnes oppdelingen og forskyvingene av hovedkroppene; de djerpe betongbaldakinene ved inngangene [hvorav bare den over publikumsinngangen består idag]; de karakteristiske

(kinesiskinspirerte?) tegnene i fasadene og de elliptiske trappehusene. I interiørene kan nevnes kapellene, kantinen (i dobbel etasjehøyde) og andre kunstnerisk utformede interiørelementer.»

Dagens situasjon:

«Halden sykehus fremtrer i dag som det best bevarte av Ole Øvergaards mange sykehus. Her finnes i konsentrat de fleste av de estetisk begrunnede elementer som arkitekten søkte å finne plass til innenfor en ramme av enkelhet og stram økonomistyring. Anlegget er i 2007 under ombygging til DPS, og er midlertidig fredet iht kulturminneloven.»

I 2020 kunne det tilføyes: Omdannelsen til DPS har svekket sykehusets opprinnelighet og berøvet det noen arkitektoniske kvaliteter. Viktig er ikke minst bortfallet av vestfløyens atrium eller vinterhage, som ble overbygd og innlemmet i romstrukturen i 2007. Johanson og Ystrøm (2002) omtaler vinterhagen slik: «Ofte er det de små ting som fanger størst oppmerksomhet. I alle fall var det særlig den såkalte vinterhagen som mange besøkende falt for. Et grønt blomstrende areal midt inni bygningsmassen. (...) Denne hagen var en viktig trivselsfaktor både for pasienter og ansatte.» Også endringen fra sprosseløse til sprossedelte vinduer påvirket det arkitektoniske uttrykket, likedan tilbygningen av det store tekniske rommet på nordfløyens tak og etableringen av ny legevakt mot nordfløyens gavl. (De to siste inngrepene ligger forut for omdannelsen til DPS.)

Allikevel er sykehuset høyst gjenkjennelig, både i sin ytre fremtoning og i flere av de allmenne interiørene: Vestibylen, trapperommet, kantinen og kapellet fremstår langt på vei slik de gjorde på 1950-tallet. Det er en stor styrke for bygningen som monument over etterkrigstidens sykehusarkitektur, og for opplevelsen av intensjonene i det som vurderes som Ole Øvergaards hovedverk.

2.3 Vern

2.3.1 Formelt grunnlag for vern

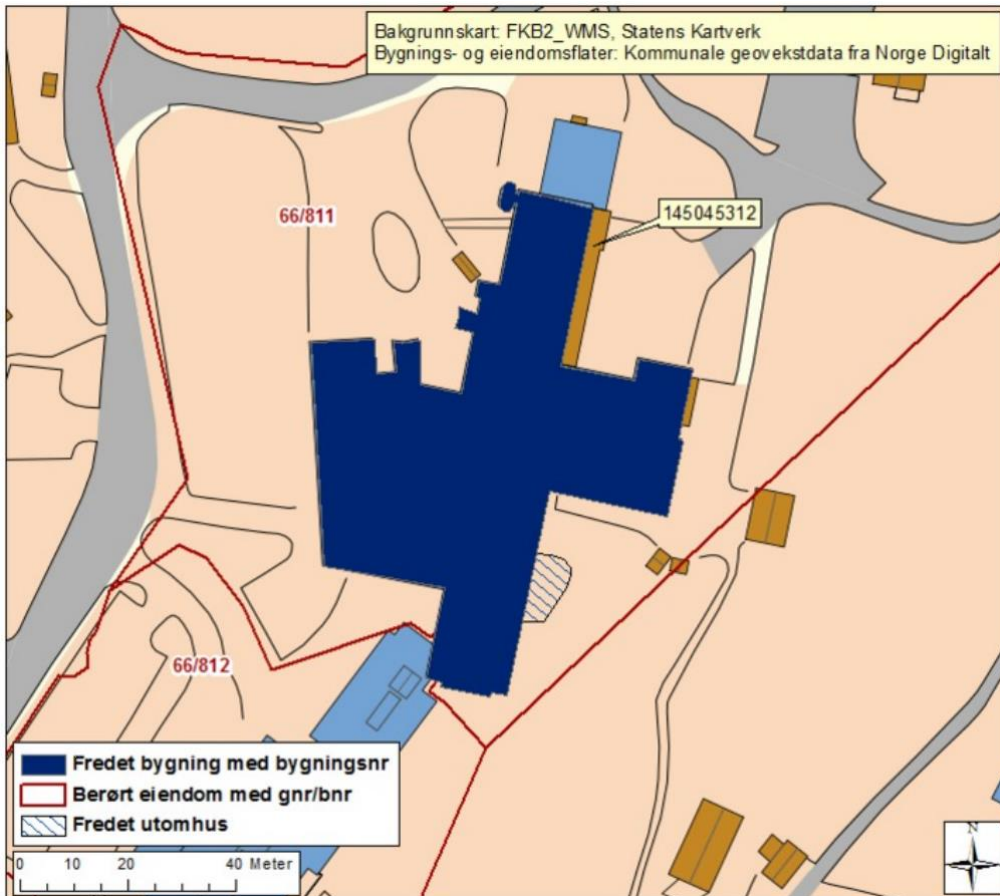
Bygningen og et mindre utomhusområde (terrassen utenfor kantinen) er fredet i medhold av kulturminneloven § 22a, jf. § 15. Fredningen er vedtatt ved endringsforskrift av 16.02.2012 kapittel 2 «Fredete eiendommer i Helse- og omsorgsdepartementets landsverneplan», jf. forskrift om fredning av statens kulturhistoriske eiendommer kapittel 1 av 09.11.2011. Fredningsvedtaket finnes på nettadressen:

<https://lovdata.no/static/SF/sf-20111109-1088-k2-01-01.pdf?timestamp=1599468081000>

2.3.2 Omfanget av vern

Fredede objekter ved Halden sykehus:

Bygningsnavn	Oppført	Vernestatus	Omfang	Bygningsnr	Gnr./bnr.
Halden sykehus	1952	Fredet	Eksteriør/interiør	6207766	66/811
Utomhus [terrasse]	1952	Fredet	Utomhus [terrasse]	-	66/811

Kartutsnitt som viser omfanget av eksteriørfredningen. «145045312» (byggningsnummer) synes å vise til den nyere rampen med halvtak langs nordfløyens østfasade, som ikke er omfattet av fredningen, men nummeret viser reeelt til selve sykehuset. Hentet fra fredningsforskriften:

<https://lovdata.no/static/SF/sf-20111109-1088-k2-01-01.pdf?timestamp=1599468081000>.

2.3.3 Formålet med vern

Sitert fra fredningsforskriften:

«Formålet er å bevare Halden sykehus som eksempel på et typisk lokalsykehus fra de første tiårene etter krigen, men også som et byggverk med store arkitektoniske kvaliteter. Fredningen skal sikre anleggets opprinnelige utforming, inkludert sammenhengen med utomhusområde, materialbruk og detaljering.»

2.3.4 Begrunnelse for vern

Sitert fra fredningsforskriften:

«Halden sykehus er et representativt eksempel på et typisk lokalsykehus fra de første tiårene etter krigen og har i helhet og detaljer betydelig helse- og arkitekturhistorisk verdi og kan vurderes som sykehusarkitekten Ole Øvergaards hovedverk.»

2.4 Planer og fremtidig bruk

Bruk og utfordringer

Det foreligger p.t. (2020) ingen andre planer for Halden sykehus enn å fortsette pågående virksomhet som distriktpsikiatrisk senter. Det pågår et utredningsarbeid med tanke på å finne nye lokaler til ambulansestasjonen i Halden innenfor samme grunneiendom. Ett av utredningsalternativene er å utvide lokalene i underetasjen.

3 Generelt om vern og saksbehandling

3.1 Lovverk og forvaltning

3.1.1 Hva er fredning?

Fredning er det sterkeste juridiske virkemiddelet i kulturminnevernet og brukes for å sikre langsiktig vern av kulturminner av nasjonal verdi. Vedtak om fredning skjer i medhold av kulturminneloven og innebærer at det er forbudt å gjennomføre tiltak utover vanlig vedlikehold uten tillatelse fra kulturminnemyndigheten. Kulturminnemyndigheten kan i særlige tilfeller gi dispensasjon fra fredningsbestemmelsene for tiltak som ikke medfører vesentlige inngrep (jf. kulturminneloven §§ 15a og 19 tredje ledd).

Kapittel 1 i forskrift om fredning av statens kulturhistoriske eiendommer inneholder generelle bestemmelser om forvaltningen av fredete bygninger og eiendommer. Forskriftens kapittel 2 – den sektorspesifikke delen – inneholder en nærmere beskrivelse av de enkelte bygningene og utomhusområdene som er fredet på eiendommene. Forvaltningsplanene inneholder en oversikt over og en konkret beskrivelse av hvordan fredningen av hver enkelt eiendom og bygning/utomhusområde skal følges opp og forvaltes gjennom daglig bruk og vedlikehold.

3.1.2 Forvaltningsansvar og kulturminnemyndighet

Fylkeskommunen er kulturminnemyndighet for bygninger, anlegg og utomhusområder i statlig eie som er fredet etter kulturminneloven. Søknad om dispensasjon sendes fylkeskommunen for behandling og vedtak. Riksantikvaren er klageinstans; se forøvrig pkt. 3.3 om saksbehandlingsregler. Sykehusbygg HF har utarbeidet et dokument: «Felles retningslinjer for arbeidet med forvaltningsplaner, gjennomføring av vedlikehold og søknadspliktige tiltak for vernede byggverk og områder i helseregionene.» Dokumentet finnes på nettadressen <http://lvph.no/dokumenter/FellesSBHFv3.4.pdf> Disse felles retningslinjene omtaler ansvarsforholdene for bygg og anlegg, både i verneklasse 1 (fredning) og verneklasse 2.

3.2 Vedlikehold og søknadsplikt

3.2.1 Grunnholdninger til vern

Hovedprinsippet for vedlikehold av fredete og bevaringsverdige bygninger er, så langt mulig, å bevare de opprinnelige og gamle bygningsdelene, som kledning, vinduer, dører, listverk og overflatebehandling. Vedlikeholdet skal, om mulig, skje på samme måte som da huset ble bygget, med opprinnelig teknikk, utførelse og materialbruk. Et jevnt tilsyn og vedlikehold er den beste formen for vern og i lengden også den billigste. Ved å bevare bygningselementene beholder bygningen sin opprinnelighet. En kopi, om den er aldri så nøye utført, vil aldri kunne erstatte de originale bygningsdetaljene fullt ut.

Rådene for vedlikehold og istandsetting hviler på grunnprinsipper innen bygningsvernet. De viktigste er:

- Mest mulig av bygningens deler skal bevares.
- Det er bedre å vedlikeholde og reparere enn å skifte ut.
- Det må brukes tradisjonelle materialer både ved vedlikehold og eventuell utskifting.
- Skjulte deler av bygningen (konstruksjoner) er like viktige å ta vare på som synlige (overflater). Det er et mål å bevare helheten på best mulig måte, ikke bare det visuelle uttrykket.
- Hvis man må endre, er det bedre å føye noe til enn å fjerne originale eller gamle deler. Det beste bygningshistoriske «arkivet» er bygningen selv.
- Gamle ombygninger og endringer av en bygning er ofte viktige å bevare. Disse kan formidle bygningens historie gjennom skiftende stilretninger og bruk.
- Endringer skal om mulig være reversible, slik at bygningen kan tilbakeføres til førtilstand når behovet som medførte endringer, ikke lenger er tilstede.

3.2.2 Hva regnes som «vanlig vedlikehold» på vernede bygninger?

Generelt er vedlikehold definert som fornyelse av overflater med samme type materialbruk og farger som eksisterende, mens endring eller større utskifting går lengre enn vanlig vedlikehold.

Eksempler på vanlig vedlikehold:

- å male – stedvis eller hele flater – med samme type¹ maling og farge som eksisterende
- små reparasjoner av murpuss med samme type mørtel og overflatebehandling
- små reparasjoner av takteking med samme materialbruk som eksisterende, for eksempel utskifting av noen få, skadde takstein. Erstatningsmaterialene må avvike minst mulig fra de eldre/opprinnelige materialene.
- utskifting av enkeltelementer som ikke er verneverdige, som nyere lysbrytere, stikkontakter etc.

3.2.3 Hva er et «søknadspliktig tiltak»?

Utskifting av bygningselementer og materialer og alt arbeid utover *vanlig vedlikehold* på bygningens eksteriør eller fredede interiører, er søknadspliktige tiltak. Også tiltak i fredede utomhusområder vil være søknadspliktig dersom de medfører endringer.

Eksempler på hva som kan forstås som tiltak utover vanlig vedlikehold:

- endring av malingsstype/farge, fjerning av eldre malingslag, overmaling av dekor og lignende
- utskifting eller endring av vinduer og dører med karmen og listverk
- utskifting eller endring av kledning, takteking og/eller fargesetting

NB! Listen er ikke uttømmende. Søk råd hvis det oppstår tvil om hvor grensen går mellom vedlikehold og søknadspliktige tiltak!

¹ Med «samme type» menes ikke nødvendigvis eksakt samme produkt, men oljemaling hvis det er dette som er brukt.

3.2.4 Tilbakeføring

Når kulturminnemyndigheten skal vurdere forslag til endringer, vil den ta hensyn til hvilken periode – eventuelt flere perioder – i bygningens historie som vernet søker å bevare. Hvis det er foretatt endringer i nyere tid, kan det i noen få tilfeller være aktuelt å tilbakeføre bygningen til et tidligere eller opprinnelig utseende. Dette kan gjelde et helt eksteriør, deler av bygningen, enkelte rom/deler av interiør eller mindre bygningsdeler og detaljer.

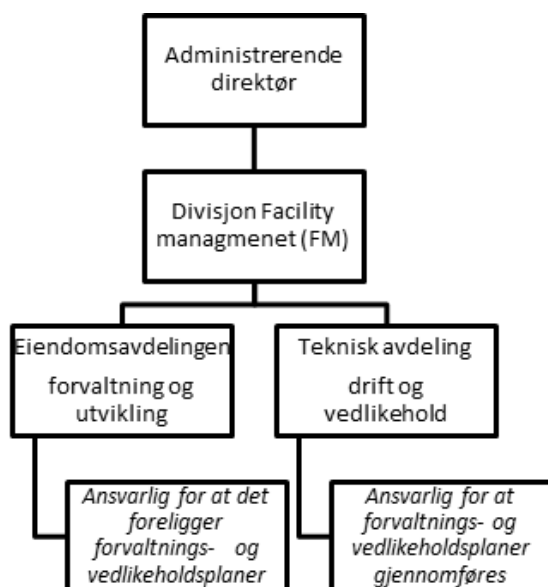
Følgende premisser og forutsetninger bør ligge til grunn for at en tilbakeføring kan vurderes:

- Det foreligger sikker, god og tilstrekkelig dokumentasjon (tegninger, fotografier e.l.) av den opprinnelige situasjonen. Tilbakeføring basert på antakelser vil normalt ikke godtas.
- De nyere tilføyelsene som fjernes eller tildekkes, har relativt lav/underordnet verdi.

3.3 Saksbehandlingsregler

3.3.1 Organisering og ansvar

Ansvar for løpende vedlikehold påhviler *eier*, eller den som eier gjennom avtale eller delegering har overlatt ansvaret til. *Teknisk avdeling* har det operative ansvaret for å gjennomføre verne-/vedlikeholdstiltakene. *Eiendomsavdelingen* ved eiendomsforvalter for respektive bygg påser at forvaltningsplanene følges. Linjen fremgår av organisasjonskartet nedenfor.

3.3.2 Saksgang

Ved søknadspliktige tiltak på fredede bygninger og anlegg, som større vedlikeholdsarbeider, ombygging og påbygging, er saksgang og ansvar slik:

- Helseforetaket oversender dokumentert tiltaksbeskrivelse til Sykehusbygg HF (SBHF) for vurdering — med kopi til det regionale helseforetaket.
- SBHF vurderer om det faglige interregionale nettverket skal konsulteres.
- SBHF oversender sin anbefaling/dispensasjonssøknad til fylkeskommunen.
- Fylkeskommunen fatter vedtak.

Riksantikvaren er klageinstans.

3.3.3 Krav til søknaden

Søknad om tillatelse til tiltak må være godt dokumentert. Det må klart framgå hvilke inngrep og tilføyelser som ønskes gjennomført.

Søknaden bør inneholde følgende:

- søkers navn, adresse, telefonnummer og eventuell kontaktperson
- kart der kulturminnet er avmerket, bygningens navn/adresse
- beskrivelse av nåværende situasjon med fotografier
- beskrivelse av tiltaket, hva som skal gjøres, utforming, materialbruk etc.
- relevante tegninger/skisser i målestokk, minimum plantegning, snitt og fasader der det er nødvendig (få frem hva som fjernes og tilføyes)
- relevante detaljtegninger, for eksempel av nye tekniske løsninger
- begrunnelse for tiltaket
- eventuelle historiske tegninger og bilder der dette er relevant (for eksempel ved tilbakeføring)
- henvisning til eventuelle styringsdokumenter, vedtak, møter e.l. der tiltaket er omtalt

3.3.4 Krav til dokumentasjon

Alle endringer på en fredet bygning skal dokumenteres. Større bygningsarbeider og istandsetting skal dokumenteres i en rapport som arkiveres. Her bør det redegjøres for utførte arbeider, skjulte tekniske løsninger, produktvalg, fargekoder etc. Slik informasjon kan lette framtidig forvaltning av bygningen. Eventuelle bygningsarkeologiske funn, ny historisk kunnskap, fargeundersøkelser mv. må dokumenteres. Rapporten bør inneholde tekst, fotografier og tegninger. Bygningsrapporten skal oppbevares hos eier og SBHF. Fylkeskommunen skal ha kopi i saker der det er gitt tillatelse til tiltak etter kulturminneloven.

Unntak fra teknisk forskrift

I 2010 kom en ny teknisk forskrift til plan- og bygningsloven, TEK-10, som blant annet stiller skjerpede krav til energibruk, brannsikring og universell utforming.

Det kan gjøres unntak fra energikrav for bygninger med definert bevaringsverdi. Ifølge TEK-10 § 14-1 heter det: «For tiltak der oppfyllelse av krav i dette kapittel ikke er forenlig med bevaring av kulturminner og antikvariske verdier, gjelder kravene så langt de passer.» Unntak innebærer at bestemmelsene i TEK-10 ikke gjøres gjeldende; det skal dermed ikke søkes dispensasjon.

Kravene til universell utforming er nedfelt i plan- og bygningslovens formålsparagraf og i diskriminerings- og tilgjengelighetsloven. Disse kravene er sterke, men også her kan det gjøres unntak for fredete og vernede bygninger. Målet er å øke tilgjengeligheten og å finne tilpassete løsninger som er forenlig med kulturminneverdiene. Målet om økt tilgjengelighet er også nedfelt i kgl.res. av 01.09.2006, «Forvaltning av statens kulturhistoriske eiendommer».

Plansaker

Kommunen skal ta hensyn til kulturminner i sitt planarbeid. Dette innebærer normalt at bygninger og uteområder som enten er fredet eller satt i verneklasse 2 (vernet), skal reguleres til hensynssone med bevaringsformål. Fylkeskommunene skal avgi uttalelse i plansaker.

Sanksjoner

Det er viktig at staten forvalter sine kulturminner på en forbilledlig måte. Som eier av vernede bygninger har staten et særskilt ansvar.

Brudd på plan- og bygningsloven kan møtes med pålegg om retting eller stans samt tvangsmulkt eller forelegg, jf.§§ 32-1 til 32-8.

§ 32-9 åpner for at den som forsettlig eller grovt uaktsomt overtrer plan- og bygningsloven, kan straffes med bøter eller fengsel i inntil 1 år. Ved grove overtredelser kan fengsel i inntil 2 år anvendes.

4 Vern og tiltak

4.1 Opplysninger om bygningen

Anleggets navn	Halden sykehus
Bygningens navn	Halden sykehus
Bygningsnummer	6207766
Kommune	Halden kommune
Eier	Sykehuset Østfold HF
Forvalter/bruker	Sykehuset Østfold HF
Nåværende bruk	Distriktpsikiatrisk senter (DPS) Halden-Sarpsborg med døgn- og poliklinikktilbud. I tillegg er barne- og ungdomspsykiatrisk poliklinikk (BUPP) og rus- og avhengighetsbehandling poliklinikk lokalisert her, samt blodbank og blodprøvetaking.
Byggeår	1952
Arkitekt	Ole Øvergaard
Byggherre	Halden kommune
Vernestatus	Fredet
Verneomfang	Eksteriør, interiør (deler) og uteområde (deler)
Reguleringsstatus	Gjeldende arealplan er G-519 Stangeløkka, vedtatt 21.09.1950. Ifølge denne ingen bestemmelser knyttet til sykehuset i planen, men markert i kartet.

Sykehuset sett fra nordøst. Nærmest: den lavere østfløyen; pusset: sydfløy og trappetårn (med antenneskog); nordfløyen med stort teknisk rom på tak

4.2 Bygningshistorikk

Arkitekt Ole Øvergaard skrev humoristisk i sin introduksjonsartikkel om det nye Halden sykehus i fagbladet *Byggekunst*: «Planleggingen av Halden Sykehus begynte i 1934 da byens daværende rådmann ble innlagt på byens gamle sykehus og fikk føle på pelsen hva det vil si å ha et gammelt og til det ytterste primitivt sykehus. Det ble utarbeidet planer og prosjekter, men sykehusets dyktige overlege gjorde den taktiske feil å gjøre rådmannen ganske frisk igjen. Realisasjonen av planene ble følgelig trukket noe mer i langdrag, bl.a. for at oppspart sykehusfond skulle forrente seg. (...)»

Utsnitt av postkort (K. Harstad) fra 1956

Behovet for et nytt sykehus var uomtvistelig. I mai 1939 betegnet helsedirektør Karl Evang sykehuset som kondemnabelt, og fortsatte: «(...) Bygningen tilfredsstiller ikke i noen henseende rimelige krav til en moderne sykehusbygning og er derfor også kostbar og tungvindt å drive. Sykehuset gjør i det hele et mistrøstig inntrykk, og det er påtrengende nødvendig å gå til nybygging så snart som mulig.» (Halden Arbeiderblad 08.11.52, s. 5)

I 1939 forelå to lokaliseringalternativer. Det ene var Nedre Stangeløkka, som var eid av Halden kommune, men lå i Berg kommune. Det andre var Porsnes, der man mente tomten tillot å bygge et nytt sykehus ved siden av det gamle. Bystyret valgte Porsnes. Ole Øvergaards plan innebar et kirurgisk sykehus i tre etasjer med 72 senger, fullstendig operasjonsavdeling og røntgendiagnostikk. Betjeningsboliger skulle innredes i den gamle sykehusbygningen. Fastsatt byggestart falt

imidlertid sammen med okkupasjonen, og måtte vike.

I løpet av krigen bortfalt tanken om å legge sykehuset på Porsnes. I det stille ble det arbeidet med alternative tomter, forteller Øvergaard i et intervju i forbindelse med åpningen: «Det forelå forskjellige forslag om plassering av sykehuset, bl.a. løkken mellom Stangeløkka og Busterudkleiva. Senere undersøkte vi terrenget på Stangeberget, nordener der hvor sykehuset fikk sin endelige beliggenhet. Til syvende og sist kom vi til det resultat at den beste plassen er der bygget ligger nå. Dette kom vi fram til allerede under krigen. Terrenget kunne se meget vanskelig ut, men nettopp ved å utnytte høydeforskjellene, har vi kunnet gi de forskjellige avdelinger en meget gunstig beliggenhet, med separate innganger, med rikelig lys og luft for alle avdelinger.»

Senhøsten 1947 kom byggearbeidet i gang, og sykehuset ble innviet senhøsten 1952. I presentasjonen av nybygget langet Øvergaard ut mot hovedentreprenøren — Arne E. Høvik — for sendrektighet: «[H]verken ved trussler eller bønner fravek [han] det tempo som passet ham. [...]». Samtidig berømmet han Høvik for sluttresultatet, som bar preg av gjennomført godt arbeid. Ødegaard trakk frem flere delentrepriser som forbilledlige, bl.a. de elektriske installasjonene,

VVS-arbeidet og flisesettingen: «[flisearbeidet] er mønstergyldig i alle detaljer og er en glede å se for alle som forstår å vurdere et virkelig førsteklasses håndverksarbeid.»

Da sykehuset sto ferdig, var det landets mest moderne og et for byen nærmest overdimensjonert somatisk sykehus med sine 142 senger.² Det omfattet en fødeavdeling på 22 senger³ og en indremedisinsk og en kirurgisk avdeling, hver på to sykeposter à 30 senger. Alle behandlings- og undersøkelsesavdelinger med kontorer og administrasjonsavdelinger var samlet i 1. etasje.

Overlege Jan Henrik Lund betegner de to tiårene som fulgte som «Halden sykehus' gyldne periode»: Sykehuset hadde gode ledere og rekrutterte blant landets beste fagfolk. Det medisinske fagtilbudet ble utvidet med en øre-nese-hals-avdeling i 1964 og øyeavdeling i 1968, og sengetallet økte til 158. Men så, en tid etter at fylkeskommunen gjennom lovendring hadde overtatt driften av sykehuset i 1964, innebar endringer i fylkeskommunal økonomi og finansieringsordningene for sykehusdrift at driften måtte reduseres ved fylkets sykehus. Sentralsykehuset i Fredrikstad vokste, mens øvrige sykehus i fylket reduserte driften.

I Halden ble avdelingen med sengeplasser for øye- og øre-nese-hals-pasienter avviklet i 1984 (poliklinikkene ble beholdt), så forsvant fødeavdelingen året etter. I 1987 ble det imidlertid etablert en ny mottaks- og intensivavdeling, og i 1994 stod det ferdig et felles akuttmottak og legevakt. Den tok delvis i bruk eksisterende deler av sykehuset, men grep også markant inn i deler av sykehusets eksteriør; dels ved tilbygg av nytt volum mot nordfløyens nordvegg, dels ved at den gamle ambulanse-inngangen, med sin karakteristiske støpte baldakin, ble gjenstøpt og baldakinen fjernet. Akutt kirurgi ble overført til sentralsykehuset i Fredrikstad i 1993, indremedisinsk akuttvirksomhet likedan i 1998. Men noen kompensasjoner ble sykehuset innrømmet, først og fremst en sterk satsing på ortopedi. Den ortopediske avdelingen ble rustet opp og var i fremste rekke på landsplan i mange år. En ny operasjonsavdeling (til 50 millioner kroner) ble etablert i 1998. I 2001 ble en medisinsk avdeling flyttet fra Sarpsborg til Halden.

I nyere tid er mange lokalsykehus avviklet til fordel for større, sentraliserte enheter. Halden var først ute med å aksjonere for å bevare sykehuset sitt som lokalsykehus for distriktet, med stor oppslutning. Jan Henrik Lund karakteriserer kampen for å bevare sykehuset som «lang, innbitt og hard», men fylkeskommunens økonomi og den medisinske utviklingen gjorde at den var fånyttet. I 2003 var den somatiske spesialisthelsetjenesten ved Halden sykehus avviklet.

Sykehusets omdannelse i 2007–2008 til distriktpsikiatrisk senter har medført endel endringer som har svekket dets opprinnelighet og fjernet noen arkitektoniske kvaliteter. Viktig er ikke minst bortfallet av vestfløyens atrium eller vinterhage, som ble overbygd og innlemmet i romstrukturen i 2007. Johanson og Ystrøm (2002) omtaler vinterhagen slik: «Ofte er det de små ting som fanger størst oppmerksomhet. I alle fall var det særlig den såkalte vinterhagen som mange besøkende falt for. Et grønt blomstrende areal midt inni bygningsmassen. (...) Denne hagen var en mektig trivselsfaktor både for pasienter og ansatte.» Også endringen fra sprosseløse

² Før åpningen ble rådmann Emil Hult spurt om sykehuset kanskje var i største laget. Han svarte: «Da bystyret i 1946 behandlet sykehusbygget, var det noe delte meninger om det skulle bygges med plass for 144 eller 84 pasienter. Vedtaket ble imidlertid enstemmig. Og tar en i betraktning at sykehuset skal dekke plassbehovet både for byen og for opplandet, tror jeg at det neppe er for stort. Og egentlig er det vel bedre å ha noe for stor plass enn for liten. I mange tilfelle bygges det for smått, og så står man der en vakker dag.» (*Halden Arbeiderblad* 08.11.1952, s.2)

³ Fødeavdelingen (i sydfløyens 4. etg) ble de første to årene brukt som hybler for sykepleiere (rekrutteringstiltak). Den ble åpnet for sitt formål i februar 1955.

til sprossedelte vinduer påvirket det arkitektoniske uttrykket. Endringer til tross, sykehuset fremstår ennå langt på vei som det gjorde på 1950-tallet.

4.3 Historiske bilder

Sykehuset representerte en formidabel standardheving da det sto ferdig i 1952. Her fra et vaske-/spylorom med bekkenvaskemaskin, flislagte vegger og terrazzo på gulvet. Foto: Teigen

Sykehuset sett fra sydøst, ant. 1952. Foto: Teigen

Sykehuset sett fra norvest, med ambulanseinngang (revet) og hovedinngang. Ant. 1952. Foto: Teigen

Sykehusets sydfasade, ant. 1952. Foto: Teigen

Arkitekt Ole Øvergaard sittende foran kapellet i vestfløyen, ant. 1952. Foto: Teigen

Fra vestfløyen: Vestibyle med resepsjon og kunstmarmorsøyler, ant. 1952. Foto: Teigen

Fra vestfløyen: Røntgenekspedisjon med ventesone, vinduer mot atriets (fjernet), ant. 1952. Foto: Teigen

Kantine/spisesal med takdekorasjoner, ant. 1952. Foto: Teigen

Storkjøkken med Beha magasinkomfyrer i forgrunnen, ant. 1952. Foto: Teigen

Fra operasjonssalen i sykehusets nordfløy, ant. 1952. Foto: Teigen

Interiør i sykerom, ant. 1952. Lampene er tegnet av ark. Øvergaard. Foto: Teigen

4.4 Bygningsbeskrivelse og verneverdier

Sykehuset er lagt på toppen av Stangeberget, i terreng som faller sterkt av mot øst. Et sentralt trappehus flankeres av to lamellformete blokker mot syd og nord, en lavere vestfløy med hovedinngang under en karakteristisk baldakin, og en lavere — og lavereliggende — østfløy. Mot nordfløyens nordende er i nyere tid tilbygget en legevakt, mot sydfloyens sydende et pleiehjem — disse omfattes ikke av fredningen og faller utenfor denne fremstillingen.⁴

Sykehuset strekker seg over ni etasjer, med underetasjer og kjeller inn i det sterkt skrånende terrenget. Terrengtilpasningen er nennsomt gjennomført ved avtrapninger, både på den høye siden, med økonomifunksjonene i den utskytende østfløyen, og ved den enetasjes inngangsfløyen mot vest. Dessuten er sydfloyen én etasje høyere enn nordfløyen, i korrespondanse med terrenget på inngangssiden. Oppdelingen av fasadene skjer med små planforskyvninger av volumene og variert fasadebehandling: murstein eller puss i hovedetasjene, og imitert liggende panel eller bruddsteinsforblending som overgang til fjellgrunnen.

Syd- og nordfløyen utgår begge fra det fem etasjer høye, pussede hovedtrappehuset. Trappeløpet avtegner seg mot øst som et gjennomgående glassbyggesteinfelt over fire etasjer. Innvendig er trappehuset av svært høy estetisk kvalitet, men er idag delvis endret. Sydfloyen er også pusset og har fire etasjer helt over bakken, mens nordfløyens tilsvarende tre etasjer har fasader i blankmur (upusset tegl). Begge fløyers underetasjer har, der de ligger over terrengnivå, fasader av malt betong som imiterer supanel (liggende panel). Der terrenget ligger lavere enn 2. underetasjes nivå (deler av sydfloyen) er fasaden forblendet med bruddstein. På nordfløyens vestsida er noen utskytende deler, bl.a. den gamle ambulanseinngangen (hvor det opprinnelige baldakintaket er fjernet) og et ovalt, frittbygget trappehus som arkitekt Øvergaard kalte «silo-trappen». (Øvergaard 1954: 70)

Nordfasaden har en særpreget utskytende første etasje som opprinnelig rommet operasjonssaler. Interiøret ble beskrevet slik av *Halden Arbeiderblads* reporter ved åpningen: «Rommene er kledd med grønne fliser på veggene, [ytter?]takene er av aluminium og rommene blir oppvarmet fra takene [himlingene].» Den utskytende delen endret uttrykk ved tilbygning av legevakten. Sistnevnte er kledd med en type bølgeblikkplater og «silo-trappen» har fasadebehandling som om bølgeblikkplater var blitt brukt til forskaling. Nordfløyen fikk i 1997 et større takoppbygg (teknisk rom) som nesten fremstår som en ekstra etasje.

Resepsjon og vestibyle inngår i et enetasjes utbygg, kalt *vestfløyen*, som egentlig består av tre småfløyer opprinnelig gruppert om et lite atrium. (Atriet ble i 2007 overbygd og ombygd innvendig.) Resepsjonsinngangen krones fortsatt av det djerpe baldakintaket, og på samme vegg finnes andre trekk som særmerker Øvergaards arkitektur, bl.a de spesielle tegnene som man også finner i hans andre sykehus i Østfold (Sarpsborg, Askim og Fredrikstad – foruten i private villaer som Bjerkevn. 4 i Halden)⁵ og de sprossedelte vinduene som ble brukt i fellesrom. Vinduene ellers i bygningen var énrams vinduer uten sprossedeling, men disse ble skiftet allerede på 1980-tallet (dagens vinduer er 3. generasjon, fra 2007–08). I fløyens kjelleretasje er det nærmest uendrede kapellet med tilstøtende rom. Kappellets port, med panel i

⁴ Følgende beskrivelse er en lett bearbeidet og utvidet versjon av teksten på Kulturminnesøk:

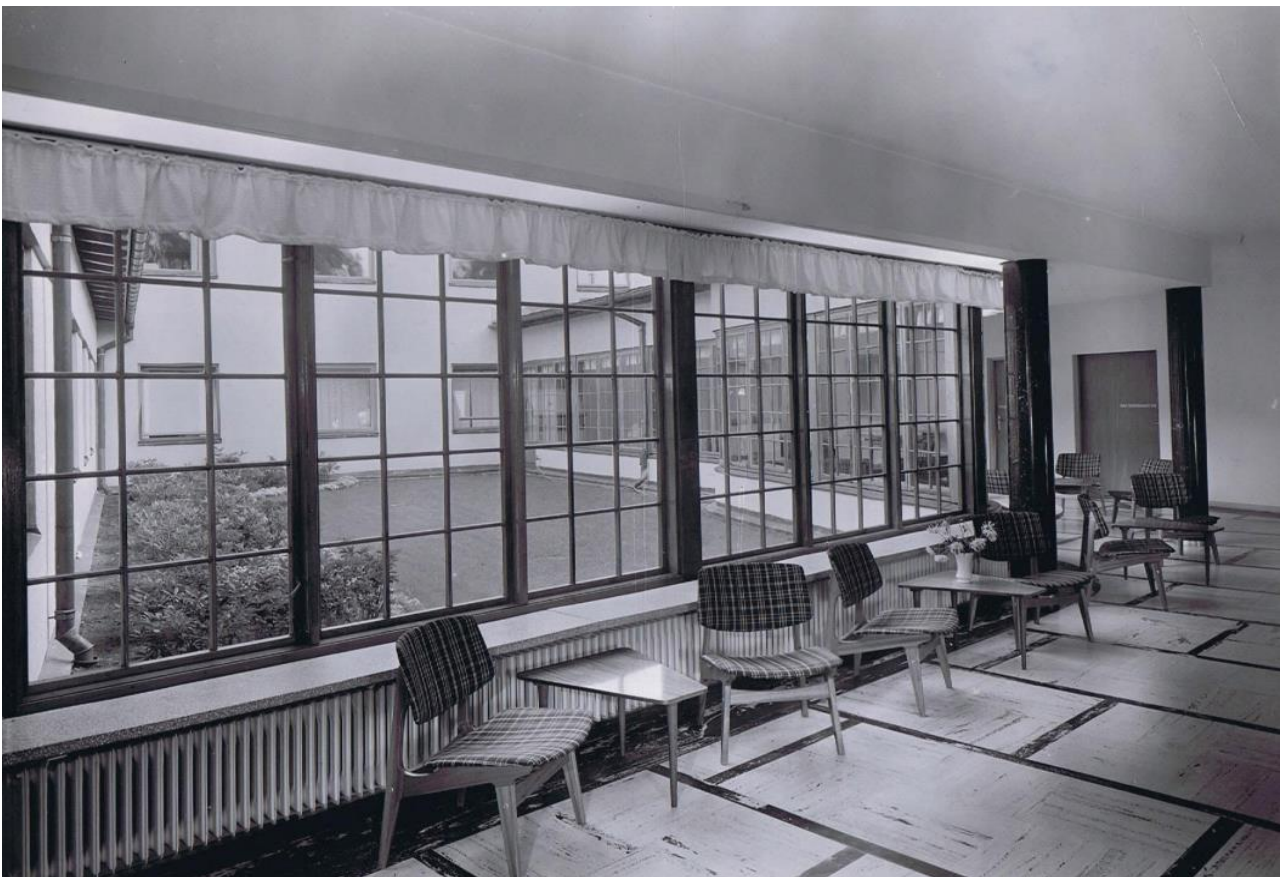
<https://kulturminnesok.no/minne/?queryString=https://data.kulturminne.no/askeladden/lokalitet/109842>

⁵ Det er uklart om tegnene har en tilsiktet symbolikk; det har bl.a. vært spekulert i om de kunne illudere stiliserte oljelamper (og slik assosiere til Florence Nightingale), eller om de skal bringe tanken hen på skyteskår, slik man finner det bl.a. i gamle festningsanlegg. (Overlege Jan Henrik Lund, pers. medd.)

fiskebensmønster og rundbuet avslutning, er innpasset i den bruddsteinsforblendede sokkelen, noe som gir utformingen et lett arkaisk preg.

Østfløyen rommer tre etasjer med økonomifunksjoner. De to sokkeletasjene er forblendet med bruddstein, mens etasjen over har samme fasadebehandling som nord- og sydfløyens under- og kjelleretasje: malt betong som imiterer supanel. Bruken av naturstein i sokkelen, sågar med *kontreforter* (utvendige støttepilarer på tvers av murens hovedretning), synes å være en *hommage* (kunstnerisk hyllest) til Fredriksten festning: I Dronningens kruttårn (fra sent 1600-tall) finner vi tilsvarende kontreforter, men her med en reelt stabiliserende funksjon. Kanskje tangerer Halden Arbeiderblad arkitektens tanke når avisen i en billedtekst omtaler sykehuset som «en festning i kampen mot sykdom og lidelse». (08.11.1952 s. 1) Når Øvergaard gir betongen skikkelse av supanel og supplerer en stabil vegg med kontreforter som nok ikke har en statisk funksjon, bryter han tilsynelatende med funksjonalismens krav om «arkitektonisk ærlighet»; om at tingene skal være det de gir seg ut for.⁶

Rett syd for østfløyen ligger en terrasse som med sine svungne former både er tidstypisk og særpreget for Ole Øvergaards estetikk. Terrassen er tilknyttet kantinen/spisesalen. Salen, som går over to etasjer, sorterer med sin opprinnelighet og rike dekor som et av sykehusets interiørmessige høydepunkter. Særlig må fremheves himlingen med det store takmaleriet, utført av maleren Anders R. Andersen.

Kvalitet som er gått tapt: Atriet i vestfløyen, som ble gjenbygget i 2007. Bilde gjengitt i Byggekunst 1954. Foto: Teigen.

⁶ Den østerrikske arkitekten Adolf Loos (1870–1933) innledet i 1910, i essayet *Arkitektur*, en modernistisk tradisjon for å gjøre narr av materialetterligninger. Men det er historisten Karl Friedrich Schinkel (1781–1841) som først proklamerer at intet materiale skal etterlikne et annet. (Takk til professor Mari Hvattum, pers. medd.)

4.5 Teknisk tilstand, mv.

4.5.1 Teknisk tilstand

Det ble i 2013 gjennomført en tilstandsanalyse av Halden sykehus iht. NS-EN 16096/NS 3424. Den konkluderte med en bygningsteknisk tilstandsgrad på 1,48. Den fredede terrassen ble vurdert separat etter samme standard, tilstandsgrad 2,00 (vesentlig avvik).

4.5.2 Brannvern og sikring

Sykehuset er etter vedtak av 12.3.1992 saksnr. 005-D92 registrert som særskilt brannobjekt i kategori A. Bygningen har brannalarmanlegg med direktevarsling til 110-sentral, automatisk sløkkeanlegg/sprinkleranlegg i 1. etasje og deler av underetasjen. Det utføres årlig brannforebyggende tematilsyn i medhold av brann- og eksplosjonsvernloven § 13, 2. ledd og forskrift av 17. desember 2015 nr. 1710 om brannforebygging § 18.

4.5.3 Energikrav

Sykehuset fikk i 2017 energikarakteren F med et målt årlig energiforbruk på 3.100.504 kWh.

4.5.4 Universell utforming

Sykehuset har kjørevei helt fram. Det er trinnfri atkomst til alle deler av bygningen, som har flere HC-toaletter og heis.

4.6 Katalog – vedlikeholdsråd og tiltak

4.6.1 Katalog eksteriør

Halden sykehus		
Bygningsdel	Beskrivelse	Vedlikeholdsråd/tiltak
GRUNN OG FUNDAMENT	Plasstøpt ringmur og pilarer av betong, fundamentert til fjell. En del synlig fjell i kjeller. Utvendig er grunnmuren forblendet med naturstein fuget med KC-mørtel, opprinnelig med synlig tilslag av små gruspartikler. Nyere fuger har en mer finkornet reparasjonsmørtel/semementmørtel, litt slurvete påført. Forblendingen er på sør- og østfløyen oventil avsluttet med en utkraget rad granittstein. Grunnmurens nivå over bakken varierer og er tilpasset terrenget.	Skader på grunnmur forebygges ved god drenering og ved å holde unna vegetasjon. Takedløp skal ha fritt utkast til terreng. Stussrør og terrengfall må utformes slik at overflatevann renner bort fra bygningen. Grunnmur holdes fri for begroing, ved behov vaskes den med børste og vann. Eventuelle skader i betongen utbedres med mørtel tilpasset den eksisterende mht. sementinnhold, tilslag osv. Se etter sprekker, som kan tyde på rust i armeringen. Dette vil kreve lokal utbedring, avdekking og rustbehandling av armering.
VEGGER	Gjennomgående støpte yttervegger, men nordfløyens tre øvre etasjer har bærende yttervegger av rød tegl, fuget med KC-mørtel, og sørfløyens fire øvre etasjer har pusset teglmur. Bygningen har følgende veggoverflater: 1. Illuderende støpte overflater: I nedre del av flere vegger er betongen støpt i skikkelse av liggende supanel, som så er malt for ytterligere å forsterke illusjonen. I «silotrappen» på nordfløyens vestfasade har betongen en overflate som minner om bølgeplater. 2. Forblending: Østfløyens og sydfløyen er forblendet med bruddstein under 2. underetasjes nivå, og er i tillegg flere steder forsynt med slanke tverrstilte støttemurer (kontreforter). Forblending finnes også på vestfløyens vestvegg (kapellfasaden). 3. Blankmur: Nordfløyens tre øverste etasjer har blankmur (upussede teglvegger). 4. Malt puss på teglmur: Slett puss på sørfløyen, men puss utført med innrisset fri strekdekor på vest- og østfløyen. 5. Kun på sydfløyens gavl, altså mot syd: Her er det mellom vindusradene montert eternitt bølgeplater, som brytes av gjennomgående vertikale bånd av kobber.	Vanlig vedlikehold. Teglmur vedlikeholdes med KC-mørtel tilpasset eksisterende. Frostskader i tegl har liten konsekvens og kan stå. Fuktblastningen holdes nede ved å holde takrenner og nedløpsrør i stand, og ved å holde vegetasjon unna yttervegg. Blankmursfasadene klarer seg stort sett godt og trenger sjelden tiltak, mens pussede flater synes mere skadeutsatt. Hovedårsaken antas å være bruk av feil maling: Akrylbasert maling binder fukt i veggene. Fuktten ekspanderer når den fryser, og man får bom som før eller siden vil falle ned. Det vil avverge skader å fjerne akrylbasert maling og erstatte den med silikatmaling. Denne er basert på vannglass (smeltet kvartssand) som hefter på alle tørre mineralske underlag (bl.a. puss, betong og eternitt), og herder opp som en uoppløselig del av overflaten. Ulempen er at silikatmalingen krever full avrensning. Derfor valgte malermester i 2013 isteden å bruke en silikonemulsjonsmaling på deler av sydfløyen. For mer inngående beskrivelse av alminnelig forekommende skader og forslag til tiltak vises til rapporten <i>Beskrivelse vedrørende rehabilitering av sydgavlen, Halden sykehus</i> (Teigen 2013)
VINDUER	1. I hovedsak moderne isolerglassvinduer med aluminiumsbeslag, fra ombyggingen til DPS i 2007-2008. Vinduene har sikkerhetsglass og er derfor svært tunge. 2. Det finnes også en del vinduer fra 1980-tallet, perioden da de opprinnelige vinduene delvis ble skiftet. Ingen av vinduene nevnt over har antikvarisk relevans; når de er en del av fredningen er det kun for å ha kontroll med hva de i sin tur blir skiftet ut med. 3. Den verneverdige vindusbestand utgjøres av de få gjenværende originalvinduene. Det mest iøynefallende av disse er det store sprossedelte fastvinduet med sprosseinndeling til venstre i vestibylen. Videre er det to kvadratiske vinduer med sprossekryss rett over skillet mellom bruddstein og «supanel» på østsiden av østfløyen samt 8 mindre, kvadratiske ettramsvinduer på samme vegg. Det gjelder også to tettstilte stående vinduer med	1, 2: Vanlig vedlikehold. Ved senere utskifting av vinduer kan det vurderes å tilbakeføre til uinndelte (sprosseløse) vinduer, som en konsesjon til bygningens opprinnelige uttrykk. 3: Originale vinduer vedlikeholdes med tradisjonelle metoder og med mest mulig bevaring/gjenbruk av opprinnelige materialer, som treverk, hengsler og beslag. Løs maling fjernes forsiktig ved skraping i vedretningen. Evt. skader repareres. Der det er kittfals skal denne videreføres med linoljekitt og linoljemaling eller tilsvarende. Det males 1-2 mm inn på glasset for å forsegle kittfugen. Før det utføres malerarbeid på eldre vinduer bør det gjøres fargeundersøkelser for å bestemme opprinnelig farge. Jfr. <i>Råd om vedlikehold av typiske bygningsdeler: vinduer av tre</i> .

	<p>horisontal sprosse i sydfløyens bruddstensokkel. Det siste registrerte originalvindu, et sprosdedelt toramsvindu med buet overstykke og glass i kittfals, sitter i bruddstevensveggen til side for kapellinngangen.</p> <p>4. En siste kategori utgjør det store glassbyggestenefeltet som løper over fire etasjer. Feltet er søkt sikret med pleksiglassplater.</p>	<p>4. Glassbyggestenefeltet har store skader, idet svært mange elementer er sprukket. Årsaken kan være materialspenninger kombinert med at bevegelsesfugene har vært for små til å ta opp stenens utvidelser ved temperaturøkning. Det er også tenkelig at partiet har hatt en produksjonssvakhet. Det bør være et mål å få murt opp feltet på nytt med tilsvarende sten. Metodikk må avklares med ingeniør. Dette vil være et søknadspliktig tiltak.</p>
DØRER	<p>1. Publikumsinngang, vestfløy: To opprinnelige, mørklakkerte ramtredører med store glassfelt, adskilt av en bred midtpost.</p> <p>2. Rømningsvei fra laboratorium/ blodbank, rett syd for «silotrapp» Innsatt etter pålegg fra brannvesenet på slutten av 1990-tallet. To fløyene metallør der den bredere høyre fløy brukes til daglig.</p> <p>3. I nordfløyens «silotrapp» en opprinnelig dør av malt tre med innlistet trådglass.</p> <p>4. Østfløyens gavl: To tofløyede dører under baldakintak; a) den ene av malt tre med sprosdedelt glassfelt i begge portblad, b) den andre beslått med metallplater, ant. opprinnelig. c) En nyere tofløyet port med glassfelt i begge portblad mellom «kontrefortene» nærmere østfløyens sør-østre hjørne.</p> <p>5. Sydfløy, mot øst, utgang fra kantine mot terrasse: En fløyet dør med glassfelt. På begge sider av dørfelt med glass og panel fordelt som i døren, tre korresponderende vindusrammer over dørfeltet. Ikke opprinnelig, spesielt nordre panelfelt i svært dårlig stand.</p> <p>6. Kapellinngang, vestfløy: To fløyet port på stabelhengslar, ut- og innvendig kledd med panel lagt i fiskebensmønster. Opprinnelig.</p> <p>7. Sydfløy, mot vest: Opprinnelig, tofløyet dør med sprosdedelte glassfelt, sistnevnte neppe opprinnelig.</p>	<p>1, 4b), 6: Opprinnelige dører skal bevares med mest mulig treverk, opprinnelige hengslar og beslag og ved bruk av tradisjonelle metoder. Evt. mindre råteskader utbedres ved innspunsing. Større utbedringer er søknadspliktig.</p> <p>Renhold med tørre eller våte metoder etter hva som er hensiktsmessig. Malingsintervaller kan forlenges vesentlig ved å regenerere nedmattede overflater med kokt linolje (påføres med klut).</p> <p>Spesielt om 5: Hengslar smøres årlig ved påføring av fett på isatte smørenipler. Rust på hengslar fjernes med stålbørste, evt roterende. Så påføres snarest og ved lav luftfuktighet rusthindrende grunning, f.eks sinkgrunning eller jernmønje, før påføring av sort maling, gjerne grafittsort i linoljeferniss hvis underlaget er jernmønje.</p> <p>Øvrige dører: Nyere dører rengjøres og vedlikeholdes etter ønske. At disse også omfattes av fredningen, betyr i praksis ikke annet enn at man vil ha kontroll med hva de evt. skiftes ut med og evt. fargeendringer.</p>
TAK	<p>Med unntak av nordfløyen, som har flatt tak, er alle takflatar slake saltak med betydelig takutstikk og synlige sperrer. Takene er papptekket. Takfotbeslag, takrenner og nedløp stort sett utført i kobber. Opprinnelige takrenner av kobber er for en stor del bevart. De fleste nedløpsrørene er erstattet med nye, men enkelte opprinnelige er bevart. Nordfløyen har flatt tak med sluk og innvendig nedløp.</p>	<p>Papptekking har varierende alder og tilstand. Taket bør inspiseres hver vår og høst for å kontrollere tilstanden og vurdere tiltak. Takrenner renses forebyggende. Unngå tilstoppede og utette renner og nedløp, som kan medføre ekstremt stor lokal vannpåkjenning og raskt anrette skader.</p> <p>På sikt bør alle takrenner og nedløp som ikke er skiftet i nyere tid, fornyes, utført i kobber med skarpe bend, som kopi av de opprinnelige. Rustne rennekroker skiftes med tilsvarende nye, eventuelt nye i rustfritt stål. Nytt kobber i renner, nedløp og beslag vil over tid få en grønnirret patina.</p>
PIPER	<p>Sykehuset ble bygget for oppvarming med oljefyrt sentralvarmeanlegg. Anlegget er fortsatt operativt, men oljefyringen er nå bare reserveløsning. Ant. opprinnelige pipehatter i kobber på flere takflatar. Utover dette en samling av nyere ventilasjonsavkast på taket av teknisk rom på toppen av nordfløyen.</p>	<p>Nyere luftepiper vedlikeholdes og fornyes ved behov på hensiktsmessig måte. Opprinnelige pipehatter vil normalt ikke ha behov for vedlikehold før eventuelle dårlige skjøter gir lekkasje. Om skjøtene er gode, vil en slik pipe kunne ha flere hundre års levetid. Ved behov fornyes den med samme materialer og utførelse.</p>
TRAPPER, BALKONGER ETC.	<p>1. Sydfløy: Inngangsdør mot vest med lite repos foran, støpt med skiferheller.</p> <p>2. Nordfløy: Mot øst to utkragete balkonger, betongdekker, spilerekkverk av lakkert metall, overliggende glasstak. To felt med franske dører og spilerekkverk, senere tettet med kledning nedre felt.</p> <p>3. Vestfløy: På sydvegg en utkraget balkong, betongdekke med omliggende kantstål, spilerekkverk metall.</p>	<p>1: Ingen aktuelle tiltak</p> <p>2, 3: Full rehabilitering av tre balkonger, fornying av betongdekker og utbedring av rustskader, gjenbruk av opprinnelige rekkverk og glasstakonstruksjon, utskifting av knust glass. Jern renses, rustbehandles og lakkeres som opprinnelig.</p> <p>4: Ikke omfattet av fredningen; ingen føringer.</p> <p>5: Støpt dørromramning kan stå uten</p>

	<p>4. Nordfløy: Nyere skjermtak mot varemottak langs østvegg, stolpekonstruksjon og blikktak.</p> <p>5. Sydfløy: Mot vest inngangsdør med støpt omramning som skrår utover og danner et lite tak.</p> <p>6. Østfløy: Baldakin mot øst over inngangsdører, utkraget betong, metallbeslag overkant.</p> <p>7. Vestfløy: Stor, svungen, karakteristisk baldakin over hovedinngang, plasstøpt og malt betong, papptekket.</p>	<p>reparasjoner, men på sikt bør mekaniske skader i sidevangene repareres med tilpasset sterk KC-puss 35/65 eller sementpuss (samme materialkvalitet/farge er her en utfordring, lag prøvefelt!) Frilagte jern i toppen rustbehandles og overflaten påføres et tynt lag puss, f.eks. KC 35/65.</p> <p>6: Baldakintak rehabiliteres, jern rustbehandles, beslag fornyes.</p> <p>7: Tynn overdekning av armeringsjern vil over tid nødvendiggjøre rehabilitering.</p>
BELYSNING	<p>Utvendig belysning kun til markering av inngangspartiene. Anbragt slik:</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. To stk. kolbelamper med kupler av klart glass fordelt på begge sider av hovedinngangsdør 2. To stk. kolbelamper med opale kupler på nordfløyens pussede vegg mellom hovedinngang og gjenmurt ambulanseinngang. 3. En stk. med opal kuppel på undersiden av baldakin på østfløyens østvegg 4. En stk., ant. nyere type, med opal kuppel oventil avdekket av tettsluttende skjerm, over inngangsporten til Teknisk avdeling (østfløyens østvegg) 5. En stk., ant. nyere type, med opal kuppel oventil avdekket av tettsluttende skjerm over dør nær søndre ende av sydfløyens østvegg. 6. En arkaiserende «smijerns»-type over kapellinngangen; minner om den opprinnelige (skimtes på bilde i <i>Byggkunst 1954</i>; gjengitt i katalog), men ant. erstattet. 	<p>Lampene omfattes av fredningen. Restaurering må skje med tradisjonelle metoder og med bevaring av opprinnelige materialer og detaljer. Hvis teknisk oppgradering er påkrevd kan det elektriske («innmaten») skiftes ut mens armaturet beholdes.</p>
ANNET	<p>Terrasse utenfor spisesalen.</p>	<p>Terrassen sorteres som utomhusområde og omfattes av fredningen. Den har høy arkitektonisk kvalitet og er et viktig element i den arkitektoniske helheten. Murer og helleganger må bevares og settes i stand med samme materialbruk og detaljer som opprinnelig. Skadet stein erstattes med tilsvarende ny, hugget med samme type overflate. Mørteltype må tilpasses eksisterende. For å minske fuktbelastningen kan man ved behov forbedre dreneringen.</p>

VERNEHENSYN

Eksteriøret er godt bevart, selv om tiltak som utskifting til nyere vindustyper, fjerning av opprinnelig ambulanseinngang med dens karakteristiske baldakin, gjenbygging av atriet i vestfløyen samt tilbygning av akuttmottak har svekket den arkitektoniske helheten. Opprinnelig hovedform, fasadeinndeling, murte, pussede og bruddsteinsforblendede overflater, de opprinnelige inngangspartiene i vestfløyen, trappetårnets glassbyggstenfelt og terrasse utenfor spisesal er karakteriske trekk som må bevares.

Ved påkrevd utskifting av bygningsdeler skal disse normalt kopieres nøyaktig etter opprinnelige/eldre deler mht. materialbruk og utførelse.

Den dagen nyere vinduer og ytterdører skal skiftes ut, bør man vurdere å tilbakeføre til gode kopier av de opprinnelige elementene. Dette skal skje på dokumentert grunnlag, basert på tegninger, foto og detaljering av andre vinduer (og dører) på bygningen.

Det er viktig at opprinnelig materialbruk og overflater videreføres.

Det bør gjennomføres fargearkeologiske undersøkelser av alle opprinnelige malte flater, for å ha grunnlag for å tilbakeføre til opprinnelig fargepalett.

Riksantikvaren har i brev av 31.05.2007 uttrykt håp om at RHF'et legger en plan for hvor mange antenner som skal være på taket og fjerner de som ikke er i bruk. Dette bør/må følges opp.

Nyere tilføyelser og endringer har lav verneverdi, sett i lys av formålet med fredningen. Større utbedringer og utskiftninger samt tilbakeføring er søknadspliktige tiltak.

Eksteriørfoto – vestfløy

Opprinnelig inngangsparti, med karakteristisk baldakin og til høyre for denne Ole Øvergaards «signatur»

Opprinnelig, sprosdedelt vindu t.v. for inngangspartiet.

Vestfløyens søndre fasade, inn mot den fireetasjes sydfløyen. T.v. i bildet inngangsveggen til kapellet.

Detalj av Ole Øvergaards «signatur», slik man bl.a. også finner den i hans andre Østfold-sykehus

Detalj av fløyens pussoverflate, hushjørnet fra bildet t.v.

Eksteriørfoto – nordfløyen

Del av nordfløyens vestfasade, med tidligere (gjenstøpt) ambulanseinngang og stort teknisk rom på taket.

Detalj av silotrapp med bølgeformer i forskalingsavtrykket

Fløyens nordre ende sett fra vest, med «silotrappen» i malt betong

Detalj av overgangen mellom nordfløy og trappetårn. Originale balkonger.

Nordfløyen sett fra nordøst, med legevaktilbygg nærmest.

Eksteriørfoto – østfløyen

Østfløyen sett fra nordøst, med sydfløyens pussede fasade i bakgrunnen.

Østfløyens sydvegg

Østvegg, opprinnelige dører under baldakintak. Veggen har bruddstensforblending.

Originalt vindu med sprossekryss t.h. for taknedløp. Gesimsbånd av granitt.

Østfløyens sydvegg og østvegg, begge med «kontreforter» i bruddstensforblendet betong og med «supanel» av malt betong.

Eksteriørfoto – terrassen

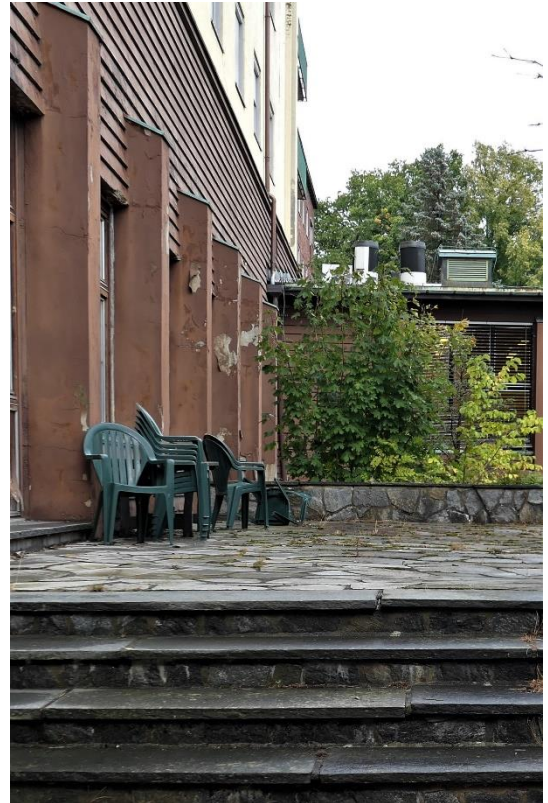
Terrassen sett fra syd. Østfløyen i bakgrunnen.

Terrassedekke av villskiferheller.

Dør mot spisesal.

Detalj

Detalj av hellelegging og mur.

Eksteriørfoto – sydfløyen

Sydfløyens østfasade i 2001, før skifte av vinduer. Foto: ukjent

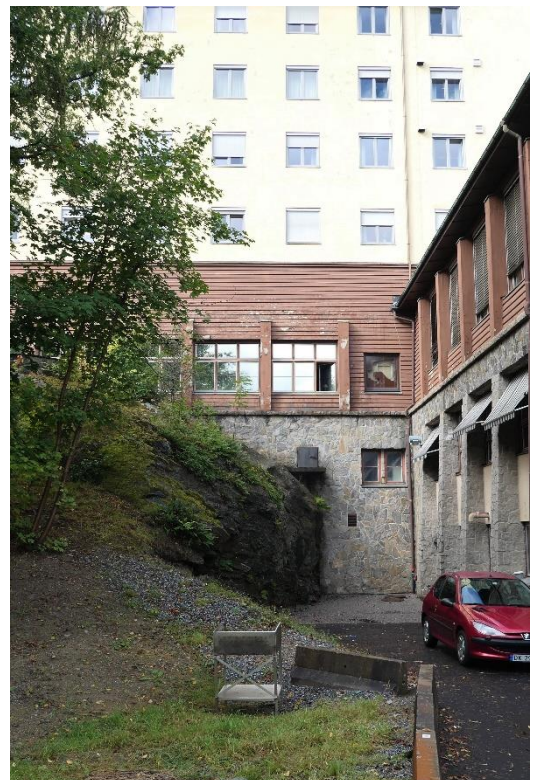
Sydvegg før skifte av vinduer i 2001. Foto: ukjent

Sydfløyen sett fra vest. Vestfløyen t.v., sykehjemmet t.h.

Sydfløyens sydgavl er lite tilgjengelig grunnet bratt terreng, men vi ser den her. Foto 2007: Linda Veiby, RA

Detalj av fasade mot øst, elevasjon.

Eksteriørfoto – trappetårnet

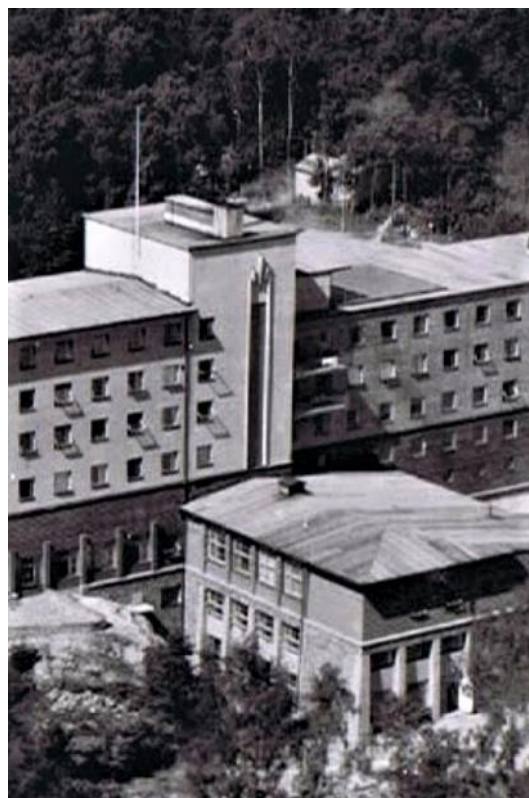
Tårnet sett fra sydøst, sydfløyen t.v.

Trappetårnet i 2020, med antenneskog

Foto ant. fra 1952, med trappetårnet uten antenner. Foto: Teigen

Utsnitt av postkort fra 1952; tårnet uten antenneskog! Foto: K. Harstad kunstforlag

Eksteriørfoto – kapellet

Kapellet med arkitekt Øvergaard sittende i forgrunnen, ant. 1952. Foto: Teigen

Opprinnelig vindu.

Kapellet idag. Lampen over porten synes ikke å være den samme som på bildet over og vinduene over muren er skiftet, ellers er lite endret.

Opprinnelig eikeport.

Detalj lykt over eikeport, synes ikke å være den samme som på bildet øverst t.v.

4.6.2 Katalog interiør

Hovedtrappehus (801-901-1001-2001-3001-4001)		
Bygningsdel	Beskrivelse	Vedlikeholdsråd/tiltak
HIMLING	Pussede og malte flater.	Støvtørkes med mikrofibermopp eller hva renholder foretrekker. Eksisterende overflatebehandling og fargesetting videreføres. Evt. fargeendringer vil være søknadspликтig.
VEGGER	Pussede og malte flater	Støvtørkes med mikrofibermopp eller hva renholder foretrekker. Eksisterende overflatebehandling og fargesetting videreføres. Evt. fargeendringer vil være søknadspликтig.
VINDUER	Et gjennomgående felt av glassbyggesten løper over fire etasjer.	Feltet er omtalt under «vinduer» i eksteriørkatalogen.
DØRER	1. Original enfløyet korridorør med sprosdedelt trådglassfelt, omgitt av trådglassfelt over og på sider. Dørlukker på dørbladet, sparkebeslag nederst på dørblad. Døren er malt på den ene siden, lakkert på den andre. 2. Originale heisdører i stål i alle etasjer; én bred mot vare- og personheis; én smalere mot personheis. 3. Nyere platedører, glassdører og ståldører.	1. Støvtørkes med egnet mikrofiberklut. Ved flekker bør kluten være fuktet lett, evt. i salmiakkvann. Lakkerte flater kan ved behov gis et strøk med enkomponent oljebasert klarlakk etter forutgående nedmatting. Evt. avskallinger på malt side kan «retusjeres» med tilsvarende maling. Glassfelt vaskes som vinduer, med få dråper salmiakk i rent vann. 2. Heisdører: Samme metodikk som for lakkerte tredører. Håndtak kan poleres med velprøvd pussemiddel, f.eks. Silvo. 3. At disse også omfattes av fredningen, betyr i praksis ikke annet enn at man vil ha kontroll med hva de evt. skiftes ut med og evt. fargeendringer. Rengjøres og vedlikeholdes etter ønske.
GULV	Trappeløp og nyere reposer mellom dette og glassbyggestenfelt har belegg av terrazzo; i etasjevestibylene er det en variasjon i overflater: fliser (1. et. og 1. u.et.), vinylbelegg (2., 3 og 4. et.), linoleum (2. u.et).	Terrazzo: Jevnlig rengjøring med tørr eller fuktig mopp vil normalt være tilstrekkelig. Bruk gjerne en natursåpe beregnet for terrazzo (f.eks. Steifix 60 eller Steifix 100+), som både vil rengjøre og tilføre porene fett, så overflaten blir vannavvisende. Tyngre flekker kan fjernes med barberblad-skrape, eventuelt med fint våtslipepapir og vann.
FAST INVENTAR	Runde håndløpere av lyst, lakkert tre; mot vegger båret av korte stålbraketter på vegg, ellers av metall spilerekverk innfestet i trappetrinn.	Håndløpere støvtørkes med egnet mikrofiberklut, evt. lett fuktet i mildt salmiakkvann. Ved behov gis et strøk med enkomponent oljebasert klarlakk etter forutgående nedmatting. Braketter støvtørkes med egnet mikrofiberklut, evt. lett fuktet i mildt salmiakkvann. Evt. malingavskallinger retusjeres med tilsvarende maling.
BELYSNING	1. I selve trappeløpet: Opprinnelige vegglamper fra Sønnico, type S/3001; tulipanformet, hvit opal glass på svanehalsformet armatur i mattert messing. 2. I etasjevestibylene: Store kuppelpendler, ukjent produsent.	Støvtørking med egnet mikrofiberklut, evt. lett fuktet i mildt salmiakkvann. Messingdeler pusses med velprøvd pussemiddel, f.eks. Brasso. Ved servicebehov anbefales å kontakte verksted med kunnskap om eldre lamper, f.eks. Majorstuen elektriske eller Brocante, begge i Oslo.
TEKNISKE ANLEGG	Heiser: Fredningen omfatter kun dørene, ikke selve heisinstallasjonen. Radiatore: Antatt originale radiatore flere steder	Rengjøring primært med tørre metoder. Heisdører og radiatore vedlikeholdes med maling som eksisterende.

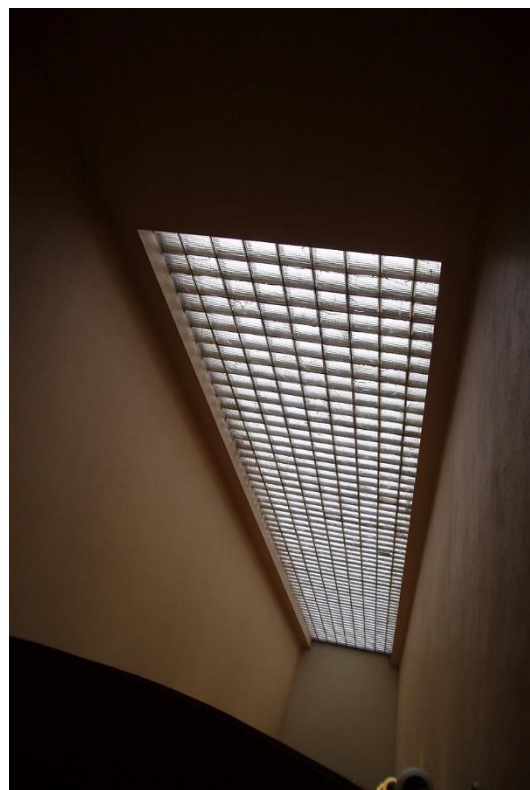
VERNEHENSYN

Trapperommet har høy arkitektonisk verdi og opprinnelige deler må så langt mulig bevares. Glassbyggestenfeltet bør rehabiliteres med elementer som ligger nærmest mulig originalene i dimensjon, gjennomskinnelighet og overflatestruktur. Tilbakeføring av trapperommet til opprinnelig skikkelse kan vurderes om forholdene senere skulle muliggjøre dette. Dette må skje på dokumentert grunnlag og etter tillatelse fra kulturminnemyndigheten.

Interiør – hovedtrappehus (801-901-1001-2001-3001-4001)

Trapperom i 1. et. med «seil» som skal hindre ulykker.

Rommet mellom glassbygggestenfeltet og trappeløpet før montering av etasjereposer.
Foto: Ingrid Djupedal, Riksantikvaren 2006

Trapperom i 1. et. med nyere korridordør og gulvbelegg, opprinnelig heisdør og kanskje globelamper.

Opprinnelig lampe i trapperom

Trapperommets start i annen underetasje

Kantine/spisesal (romnr 850)		
Bygningsdel	Beskrivelse	Vedlikeholdsråd/tiltak
HIMLING	<p>1. I den høyeste del av kantinerommet utgjøres himlingen av Anders Ragnvald Andersens frise <i>Livsrytme</i>.</p> <p>2. I fortsettelsen av 1, bak foldeveggen, lavere himling med pusset, malt flate.</p> <p>3. I den lavere del av rommet – lengst bort fra vindusveggen – har himlingen tilsynelatende ubehandlet panel understøttet av bjelker kantet med blåmalte bord.</p>	<p>1. Vedlikehold av frisen er en konservatoroppgave.</p> <p>2. Støvtørking med egnet mikrofiberklut, evt. lett fuktet.</p> <p>3. Støvtørking med egnet mikrofiberklut, evt. lett fuktet. En nærende og rensende behandling for ubehandlet treverk vil være å vaske med såpespon oppløst i vann..</p>
VEGGER	<p>1. I den høyeste del av rommet: Pussede malte flater.</p> <p>2. I den lavere del av rommet, innenfor søylene, samt et stykke over foldevegg: Tilsynelatende ubehandlet faspanel med bølget overflate.</p>	<p>1. Malte flater støvtørkes med mikrofibermopp eller hva renholder foretrekker.</p> <p>Eksisterende overflatebehandling og fargepalett videreføres. Evt. fargeendringer vil være søknadspliktig.</p> <p>2. Støvtørking med egnet mikrofiberklut, evt. lett fuktet. En nærende og rensende behandling for ubehandlet treverk vil være å vaske med såpespon oppløst i vann.</p>
VINDUER	Nyere (ant. fra 1980-tallet) trevinduer med termoruter, malt i en dyp blåfarge.	Vaskes slik renholder foretrekker. At vinduene også omfattes av fredningen, betyr bare at man vil ha kontroll med hva de evt. skiftes ut med og evt. fargeendringer. Ved en evt. ommaling bør det vurderes å endre farge, for å oppnå bedre samsvar med opprinnelig situasjon. Sort/hvitt-fotografier fra 1952 viser vinduene i en lys kulør, ant. hvitt.
DØRER	<p>1. Foldevegg, ikke opprinnelig, mellom den høyere delen av rommet (med frise) og det bakenforliggende volum, utført i lys, ant. lakkert tresort.</p> <p>2. Finert dør, ikke opprinnelig, i delevvegg t.h. for foldevegg.</p> <p>3. Nyere (ant. 1980-talls), tofløyet dør mot utvendig terrasse.</p> <p>4. Nyere, tofløyet platedør mot 869 korridor.</p> <p>5. Nyere, tofløyet glassdør med glass sidefelt mot sluse utenfor 851 anretning</p>	<p>1. Foldevegg støvtørkes med egnet mikrofiberklut. Ved flekker bør kluten være lett fuktet, evt. i mildt salmiakkvann. Foldeveggarrangementet er tydelig ikke opprinnelig (ikke med på bilder fra åpningen), og tilhører en tid med et behov for å separere grupper som ant. ikke lenger er tilstede. Man kan derfor vurdere om det kan være hensiktsmessig å søke om å få fjerne foldeveggen. Det vil isåfall ant. være aktuelt å fjerne også resten av delevveggen (veggen som dør 2 sitter i).</p> <p>2. Støvtørkes med egnet mikrofiberklut. Ved flekker bør kluten være lett fuktet, evt. i mildt salmiakkvann. Håndtak kan poleres med velprøvd pussemiddel, f.eks. Silvo.</p> <p>3, 4, 5. Nyere dører rengjøres og vedlikeholdes etter hva renholder foretrekker. At disse også omfattes av fredningen, betyr bare at man vil ha kontroll med hva de evt. skiftes ut med og evt. fargeendringer.</p>
GULV	Opprinnelig linoleumgulv (samsvar med foto fra 1952), lagt med marmorerte mørke og dyprøde fliser. Hvite bånd som avgrensninger mellom feltene.	Primært tørre rengjøringsmetoder som støvsuging eller tørrmopping. Ved behov, vask med fuktig mopp eller spray vann direkte på flekker, eventuelt tilsatt et nøytralt vaskemiddel. Linoleum vedlikeholdes med myk, polérbar voks.
FAST INVENTAR	<p>1. I rommets lengderetning avgrensnes den høyere og den lavere del av rommet av tre kunstmarmorsøyler med tilnærmet elliptisk tverrsnitt.</p> <p>2. Nyere serveringsdisk (den originale baldakinen fjernet).</p>	<p>1. Støvtørking med egnet mikrofiberklut, evt. lett fuktet. Boning, polering og utbedringer bør utføres av konservator eller kyndig dekormaler.</p> <p>2. Vaskes slik renholder foretrekker. At disken også omfattes av fredningen, betyr bare at</p>

		man vil ha kontroll med hva den evt. skiftes ut med og evt. endringer.
BELYSNING	<p>1. Mellom vinduer: Vegglamper type Høvik verk 7205 med kuppel 4180. Børstet messing med matt hvit opalin kuppel. Lampene er ikke med på bilde fra 1952.</p> <p>2. Panelt bakvegg: Opprinnelige vegglamper type Høvik verk 7212 med kuppel 4185. Børstet messing med matt hvit opalin kuppel.</p> <p>3. Ut fra bjelker i lav del av rom, ut mot høy del: Opprinnelige veggpendler av ukjent type; svane Hals av børstet messing med stor metallskjerm som kan være omlakkert (skjermene fremstår mørke på foto fra 1952).</p>	Støvtørking med egnet mikrofiberklut, evt. lett fuktet i mildt salmiakkvann. Messingdeler pusses med velprøvd pussemiddel, f.eks. Brasso. Ved servicebehov anbefales å kontakte verksted med kunnskap om eldre lamper, f.eks. Majorstuen elektriske eller Brocante, begge i Oslo.
TEKNISKE ANLEGG	Nyere radiatorer under vinduer	Rengjøres som renholder foretrekker.

VERNEHENSYN

Opprinnelige flater og rominndeling samt opprinnelige lamper har særlig høy verneverdi. Nyere elementer som vinduer, serveringsdisk og foldevegg har lav verneverdi og vil kunne søkes tilbakeført på dokumentert grunnlag.

Interiør – kantine (romnr. 850)

Foto gjengitt i Byggekunst 1954. Som vi ser uten skyvevegg mot innerste del av rommet. Foto: Teigen

Takmaleriet «Livsrytme». Foto: Ingrid Djupedal, Riksantikvaren.

Samme utsyn idag. Lite er endret, med unntak av skyveveggen og løst inventar.

Originale lamper fra Høvik verk (se: «Belysning»)

Opprinnelig kantine stol, på linoleum fra byggeåret. Som løst inventar omfattes ikke stolene av fredningen, men de bør absolutt tas vare på!

Vestibyle og pasientsone (romnr. 1102 og 1103)

Bygningsdel	Beskrivelse	Vedlikeholdsråd/tiltak
HIMLING	Nyere systemhimling med innfelte lysarmaturer maskerer for en stor del opprinnelig himling (som antas å bestå av pussede, malte flater)	Rengjøres som renholder foretrekker. Nyere systemhimling kan evt fjernes/tilbakeføres i samråd med kulturminnemyndighet.
VEGGER	Pussede og malte flater	Rengjøring med tørre eller fuktige metoder.
VINDUER	Stort, opprinnelig, sprosdedelt fastvindu nord for inngangen	Vinduspuss og støvtørking med vanlige metoder. Falmet maling som sitter godt kan strykes med kokt linolje istedenfor å overmales. Det tilstrebes å male sjelden, men om nødvendig gis et strøk oljemaling i samme farge.
DØRER	<ol style="list-style-type: none"> Inngangsparti mot vindfang: To opprinnelige dører med glassfelt adskilt av bred midtpost. Nyere brannklasset tofløyet glassdør mot 1081 Hovedtrapp Lakkert, opprinnelig finérdør med lite trådglassfelt mot 1103A «Telefon»-avlukke Nyere platedører mot diverse rom: 1105 Resepsjon, 1106 Møterom og mot toaletter syd for inngangen. 	<ol style="list-style-type: none"> 1, 3: Lakkert treverk rengjøres primært med tørre metoder. Glassflater vaskes/avtørres som vinduer. Ved behov kan treverk (etter forutgående rengjøring og nedmatting) gis et vedlikeholdsstrøk med klar eller gyllen, enkomponent oljelakk med godt lysfilter. 2, 4: Som renholder foretrekker.
GULV	Nyere skifergulv lagt med rektangulære heller	Som renholder foretrekker.
FAST INVENTAR	Åtte opprinnelige kunstmarmorsøyler mot resepsjon og møterom.	Støvtørking med egnet mikrofiberklut, evt. lett fuktet. Polering og utbedringer bør utføres av konservator eller kyndig dekormaler.
BELYSNING	Nyere lysarmaturer innfelt i systemhimling. Noen enkelte nyere veggglamper. Veggglampene som sees på bilde fra 1954, av samme type som man idag finner bl.a. i trappeløpet, er fjernet	Som renholder foretrekker.
TEKNISKE ANLEGG	Opprinnelige radiatorer under vindusfelt	Rengjøring primært med tørre metoder.

VERNEHENSYN

Viktige elementer i rommet er inngangspartiet, det store fastvinduet, døren mot telefonkiosken, opprinnelige radiatorer og de åtte kunstmarmorsøylene.

Interiør – vestibule og pasientsone (romnr. 1102 og 1103)

Vestibylen idag, med opprinnelig inngangsdører, vindusfelt og kunstmarmorsøyler

Kunstmarmorsøyler langs vegg der det tidligere var vindu mot atrium

Bilde gjengitt i Byggekunst 1954, omtrent samme fotostandpunkt som på bildet over. Foto: Teigen

Inngangsdører mot vindfang

Telefonkiosk

Kapell (romnr. 998) og vindfang (uten eget romnr.)		
Bygningsdel	Beskrivelse	Vedlikeholdsråd/tiltak
HIMLING	Gjennomskåret nedre himling åpner opp mot en overliggende, belyst med uplights med lysrør. Pussede, malte flater.	Renholdes primært med tørre metoder.
VEGGER	Pussede, malte flater.	Renholdes primært med tørre metoder.
VINDUER	-	
DØRER	<ol style="list-style-type: none"> 1. Utgang fra vindfang: Omtalt i eksteriørkatalog 2. Mellom vindfang og kapell: Tofløyed dør med smal, stående panel på begge sider, tilsynelatende oljet ytterside og lakkert innside. 3. Mot 997 Pynterom: Opprinnelig, enfløyed dør på leddhengslar. På kapellsiden malt i veggens farge, på pynterom-siden lakkert finér med påskriften «KAPELL». (Mot 999 Venterom kun veggåpning uten karm.) 	<ol style="list-style-type: none"> 1. Innside (råd om utside se eksteriørkatalog) rengjøres primært med tørre metoder. Nedbrutt overflatesjikt kan betraktes som patina, hvis man derimot ønsker å gjøre noe med det, er det en oppgave som forutsetter malerfaglig kyndighet. 2, 3: Renhold primært med tørre metoder. <p>Lakk og maling kan ved behov forsøkes utbedret ved «retusjering».</p>
GULV	<ol style="list-style-type: none"> 1. Vindfang: Hellelagt med skifer. 2. Resten av rommet: Tegl lagt i fiskebensmønster 	<ol style="list-style-type: none"> 1. Daglig rengjøring med tørre/våte metoder etter behov. Skifer er en hard bergart og har generelt lite behov for overflatebehandling. 2. Daglig renhold utføres primært med tørre metoder. Det anbefales å overflatebehandle gulvet med såpespon: Etter støvsuging vætes gulvet med rent vann, så fordeles litt såpespon ut over flaten og det skrubbes godt med skurebørste på forlengerskaft, jevnlig dypet i kaldt vann. Overskytende vann tørkes opp med gulvklut. Vann skiftes før det blir for skittent.
FAST INVENTAR	Murt katafalk i midten av rommet. Svært høy kvalitet på murerarbeidet.	Rengjøring primært med tørre metoder. Overflatebehandling som teglgulv (se over).
BELYSNING	<ol style="list-style-type: none"> 1. I vindfang: Smijernslykt oppunder hvelving, ukjent opphav. 2. 3 stk. antatt opprinnelige pendellamper produsert av Sønnico, type S/10035. Mattert messing med hvit opalin kuppel. 3. 3 stk. Høvik vegglampe type 7353 (design: Jonas Hidle) på vegg mot 990 Korridor. Lampen utført i blank messing. Tilsvarende også i nisjer rett innenfor inngang. 4. Skjulte lysrør over gjennombrutt nedre himling (som lyser opp øvre himling). 	<ol style="list-style-type: none"> 1. Rengjøring primært med tørre metoder. 2, 3: Støvtørking med egnet mikrofiberklut, evt. lett fuktet i vann tilsatt oppvaskmiddel. Armatyr kan pusses med velprøvd pussemiddel for messing og kobber, f.eks. Brasso. Ved servicebehov anbefales å kontakte verksted med kunnskap om eldre lamper, f.eks. Majorstuen elektriske i Oslo. 4. Rengjøring primært med tørre metoder.
TEKNISKE ANLEGG	-	

VERNEHENSYN

Dette er antagelig sykehusets mest intakte interiør, og samtidig det mest kunstnerisk og håndverksmessig investerte. Her bør alt få være som det er.

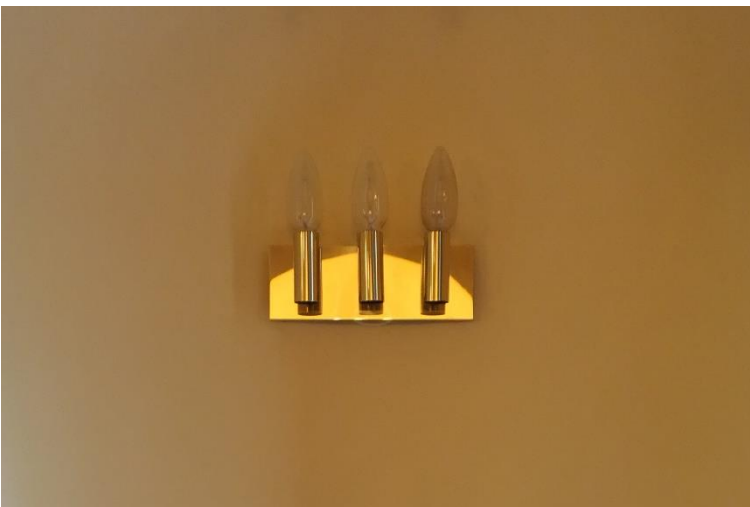
Interiør – kapell og vindfang

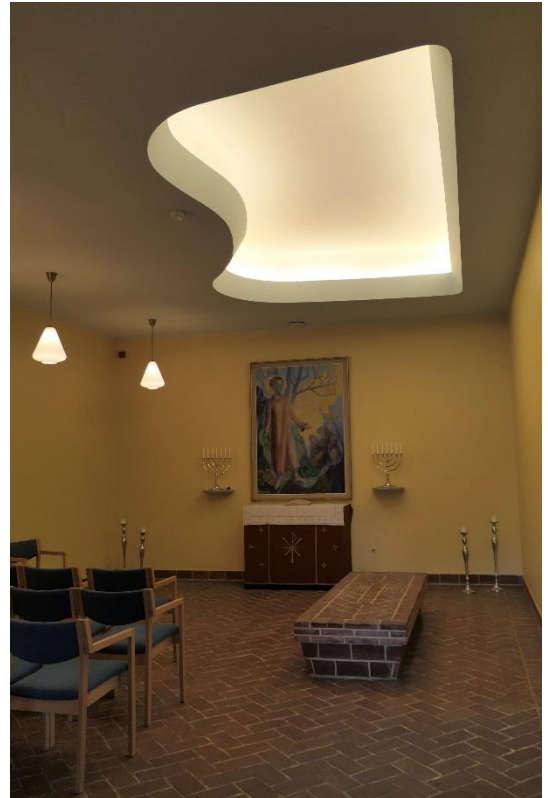
Ytre port til kapellet.

Vakkert murerhåndverk i katafalken.

Vegglamper fra Høvik lys i nisje rett innenfor dør mot vindfang

Overlys

Sønnico pendellamper

Venterom (romnr. 999)

Bygningsdel	Beskrivelse	Vedlikeholdsråd/tiltak
HIMLING	Pusset, malt flate	Renholdes primært med tørre metoder.
VEGGER	Pussede, malte flater.	Renholdes primært med tørre metoder.
VINDUER	Sprosseløst vindu med utv. aluminiumsbeslag, ant. fra 1980-tallet	Vanlig vindusvask.
DØRER	-	-
GULV	Tegl lagt i irregulært mønster	Daglig renhold utføres primært med tørre metoder. Det anbefales å overflatebehandle gulvet med såpespon: Etter støvsuging vætes gulvet med rent vann, så fordeles litt såpespon ut over flaten og det skrubbes godt med skurebørste på forlengerskaft, jevnlig dyppet i kaldt vann. Overskytende vann tørkes opp med gulvklut. Vann skiftes før det blir for skittent.
FAST INVENTAR	-	
BELYSNING	1. Takplafond, ukjent type, mulig opprinnelig 2. To stk Høvik vegglampe 7353 (design: Jonas Hidle) utført i blank umessing.	1, 2: Renholdes primært med tørre metoder. 2: Armatur kan pusses med velprøvd pussemiddel for messing og kobber, f.eks. Brasso.
TEKNISKE ANLEGG	Radiator, ant. opprinnelig, i nisje under vindu	Renholdes primært med tørre metoder.

VERNEHENSYN

Rommet henger sammen med det tilstøtende kapellet, og har sin verdi først og fremst i kraft av at disse to rommene danner en meningsfull funksjonell enhet. Her bør alt få være som det er. Vinduet er omfattet av fredningen kun for å ha kontroll med hva det evt skiftes ut med.

Interiør – venterom

Rommet sett fra kapellet.

Pynterom (romnr. 997)

Bygningsdel	Beskrivelse	Vedlikeholdsråd/tiltak
HIMLING	Pusset, malt flate	Renholdes primært med tørre metoder.
VEGGER	Pussede, malte flater.	Renholdes primært med tørre metoder.
VINDUER	To sprosseløse vinduer med utv. aluminiumsbeslag, ant. fra 1980-tallet	Vanlig vindusvask.
DØRER	Mot 993 Kjølring: Opprinnelig, finert dør på leddhengsler, lakkert på begge sider. Mot 998 Kapell: Opprinnelig, finert dør på leddhengsler. På kapellsiden malt i veggens farge, på pynterom-siden lakkert finér med påskriften «KAPELL».	Rengjøring utføres primært med tørre metoder. Lakk og maling kan ved behov forsøkes utbedret ved «retusjering».
GULV	Opprinnelig terrazzobelegg	Rengjøring med tørr eller fuktig mopp vil normalt være tilstrekkelig. Bruk gjerne en natursåpe beregnet for terrazzo (f.eks. Steifix 60 eller Steifix 100+), som både vil rengjøre og tilføre porene fett, så overflaten blir vannavvisende. Tyngre flekker kan fjernes med barberblad-skrape, eventuelt med fint våtslipepapir og vann.
FAST INVENTAR	Ant. opprinnelig rustfri vaskekum med sideflate, båret av konsoller på vegg.	Rengjøring med våte metoder. Kan evt. poleres med svært fint våtslipepapir iht. anerkjent metodikk, avsluttes med 1500-korning eller finere.
BELYSNING	Nyere lysrørarmaturer hengende fra tak.	Rengjøring utføres som renholder foretrekker.
TEKNISKE ANLEGG	Radiator, ant. opprinnelig, i nisje under vindu	Rengjøring utføres primært med tørre metoder.

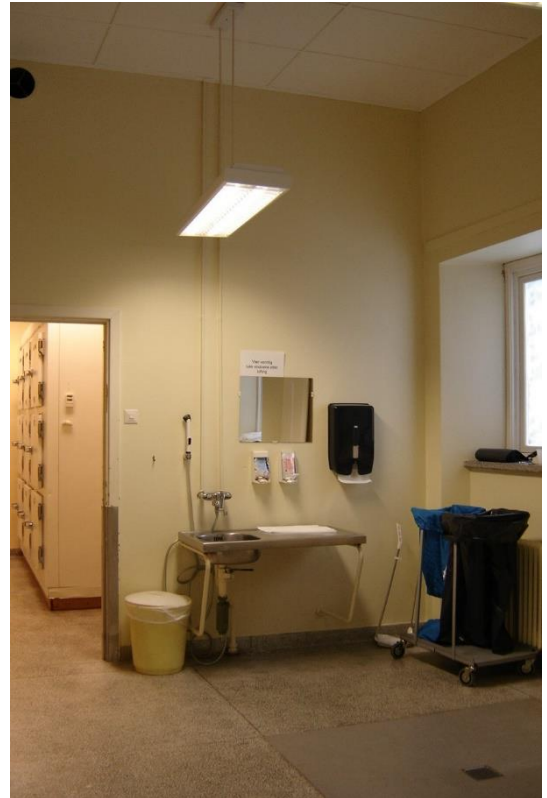
VERNEHENSYN

Rommet henger sammen med det tilstøtende kapellet, og har sin verdi først og fremst i kraft av at disse to rommene danner en meningsfull funksjonell enhet. Her bør alt få være som det er. Vinduene er omfattet av fredningen for å ha kontroll med hva de evt skiftes ut med.

Interiør – pynterom

Pynterommet sett fra det tilstøtende 993. T.h. innerst i rommet er dør mot kapellet.

Rommet sett mot 993.

Døren mot kapellet, malt på motsatt side.

Dørvidertype på opprinnelige dører

Sett fra 993.

5 Råd om vedlikehold av typiske bygningsdeler

Hovedregel for behandling av fredete og bevaringsverdige bygninger og anlegg er at det må søkes om tillatelse fra kulturminnemyndigheten for alle tiltak som går ut over vanlig vedlikehold. For utdyping av hva som anses som vanlig vedlikehold og hva som er søknadspliktige tiltak, se punkt 3.2.

Eksteriør

Vedlikehold av typiske bygningsdeler:

5.1.1 Grunnmur med forblending av naturstein

På midten av 1800-tallet ble det vanlig å bruke naturstein som forblending på grunnmur på murbygninger. Bygningen står ofte på et fundament av betong, en såle støpt av betongmasse med pilarer/vanger av betong. Innerveggen kan være av murt tegl, som regel pusset. Forblendingen består gjerne av tilhugde kvadre, ofte om lag 20 cm tykke, av hard og bestandig naturstein som granitt, gneis eller skifer.

Tilsyn og forebyggende tiltak

- Tilsyn bør gjennomføres årlig. Sjekk særlig områder som er utsatt for fuktighet, som områder nært terreng, nedløpsrør og vegetasjon.
- Sørg for at fuktbelastningen reduseres. Sikre avrenning av overflatevann vekk fra grunnmuren. Takrenner og nedløpsrør holdes i stand – lekkasjer kan gi store skader.
- Hvis grunnmuren er skitten eller dekket av alger og mose, bør den rengjøres. Egnert rengjøringsmetode må vurderes fra tilfelle til tilfelle, men normalt kan vask med børste og vann være egnet på naturstein. Blåsing med sand eller tørris kan også gi gode resultater på harde steinsorter.
- Se etter om grunnmuren har setninger og sprekker. Hvis det er store sprekker, bør disse overvåkes (med måleapparater eller gipsplomber/mørtelklatter) for å se om de er aktive.
- Se etter utbulinger og skjevhelning i muren. Dette kan ha ulike årsaker, som setninger i grunnen, telehiv, jordsig eller skjevbelastning fra bygningen (for eksempel etter endringer i konstruksjonen). Kartlegg årsaken og overvåk situasjonen.
- Se etter sprekker og utettheter i fugene.
- Er det tegn til frostsprengning av muren, kartlegg årsaken. For sterk og tett mørtel, eller for tett maling, kan føre til fuktansamling i muren.
- Små skjevheter, sprekker og setninger som utvikler seg langsomt, kan vanligvis stå. Overvåk utviklingen og kartlegg årsaken før eventuelle tiltak iverksettes.
- Saltutslag og fukt i kjelleren kan tyde på dårlig drenering.
- Unngå treverk/lagring av gjenstander tett inn mot muren i kjelleren.

Vedlikehold og reparasjoner

- Sprekker som ikke truer grunnmurens bæreevne, tettes med tilpasset mørtel, fortrinnsvis en kalkbasert mørtel hvis dette er brukt opprinnelig.
- Utette fuger utbedres med mørtel tilpasset den opprinnelige, fortrinnsvis kalkmørtel i eldre murverk.

- Legg merke til om fugene er rette, skrå eller avrundet. Gjenta opprinnelig utførelse, senere omspekking kan ha annen utforming. Vanligvis avsluttes fugene i flukt med eller noen få millimeter innenfor murlivet.
- Fuktskader i kjeller utbedres ved bruk av dampåpne produkter, gjerne kalkbaserte, som tillater fuktvandring og uttørking av muren. Dreneringen bør utbedres samtidig.

Mer informasjon

- Riksantikvarens informasjonsblad 3.4.2 *Vedlikehold av grunnmurer*
- Drange, Aanensen og Brønne: *Gamle trehus. Historikk, reparasjon og vedlikehold*, 3. utgave 2011
- SINTEF Byggforsk Kunnskapssystemer 721.111 *Eldre bygningsfundamenter og grunnmurer. Metoder og materialer*, 721.112 *Eldre bygningsfundamenter og grunnmurer. Utbedring og refundamentering* og 721.211 *Fuktskader i kryperom. Årsaker og utbedringsmetoder*.

Sykehusets sokkeletasje har for en stor del forblending av bruddstein på betongmurene. Her er muren gitt skikkelse av kontreforter, dvs. tverrstilte støttmurer, slik man finner det bl.a. på Fredriksten festning.

5.1.2 Ytterdører av tre

Tre er det tradisjonelle materialet for dører i Norge. Gamle dører har historiske, materielle og estetiske kvaliteter som er vanskelige å erstatte.

Tilsyn og forebygging

Kontroller dørene minst én gang i året:

- Sjekk at døra lett lar seg åpne.
- Hjørnejern og beslag ses over og løse skruer strammes.

- Beslag kan eventuelt settes inn med vaselin eller annet fett.
- Undersøk om overflatebehandlingen er slitt og trenger fornying.
- Sjekk om det er råteskader.

Vedlikehold og reparasjoner

Vedlikehold og skadevurdering av tredører følger i prinsippet samme retningslinjer som for vinduer og utvendig panel. Det er imidlertid enkelte spesielle forhold:

- En dør som «tar» i karmen, bør snarest justeres, så den ikke påføres mekanisk skade ved åpning/lukking. Analyser årsaken til skaden og velg utbedringsmetode deretter. Finn ut om problemet skyldes setninger i bygningen eller lokale forhold knyttet til dørkarm/-blad. Hvis døra subber på grunn av slitte hengsler, legges det inn messing hengselringer som hever døren. Påfør gjerne litt olje. Hvis skjevheter skyldes at dørbladet siger, må døra tas fra hverandre og settes sammen på nytt. Det samme gjelder hvis det er sprekker i en fylling eller mellom ramtre og fylling.
- Hvis dørbladet er skjevt slik at det blir glippe mot karmen, kan det monteres en ekstra anslagslist for å oppta skjevheten.
- Hvis hengslene er for dårlige til å restaureres, må de erstattes av nye. Tiltaket er søknadspliktig.
- Eldre låskasser og beslag som har særlig bevaringsverdi, skal bevares. Hvis låsen fungerer dårlig, suppler med en ny over/under den gamle. Tiltaket er søknadspliktig.
- Låser uten bevaringsverdi erstattes av nye med samme plassering. Tiltaket er søknadspliktig.
- Glassfelt i eller ved døra behandles som vinduer.

Oppgradering

Gamle dører kan oppleves lite funksjonelle i forhold til dagens krav, bl.a. lyd-/varmeisolasjon og brannsikkerhet. Det finnes metoder for oppgradering – disse tiltakene er søknadspliktige:

- Trekk skyldes ofte utettheter i selve døra eller i overgangen mellom karm og vegg. Følgende tiltak kan vurderes:
 - Montering av tettelist på karmen/dørfalsen (ikke søknadspliktig).
 - Forsiktig demontering av listverk og dytting av mineralull mellom karm og vegg.
 - Vindtettende papp kan i tillegg stiftes/klebes fast til karm og vegg.
- Glassfelt kan eventuelt oppgraderes ved montering av ekstra glass i vareramme på innsiden, evt. med energiglass.

Mer informasjon

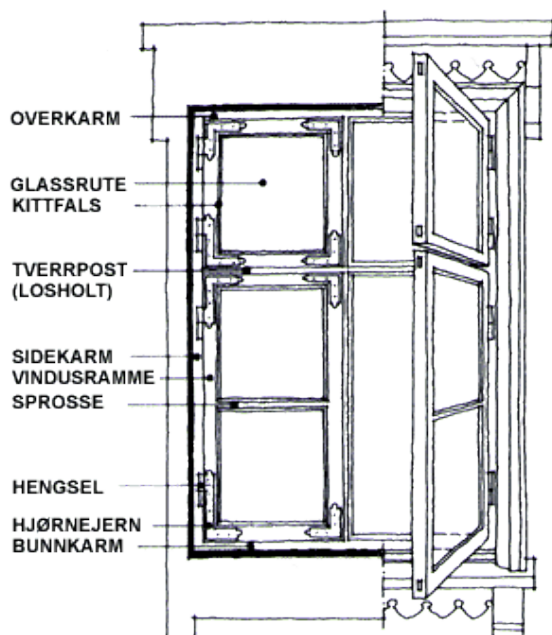
- Riksantikvarens informasjonsark *3.8.2 Vedlikehold av ytterdører*
- Drange, Aanensen og Brønne: *Gamle trehus. Historikk, reparasjon og vedlikehold*, 3. utgave 2011

Vindusfelt mot vestibyle, til side for pasientinngang. Tradisjonelt trevindu med glass lagt i kittfals.

5.1.3 Vinduer av tre

Tradisjonelle trevinduer har enkle glass innsatt i kittfals, ofte med innvendige varevinduer. Utover på 1900-tallet fikk vi koblede vinduer (to rammer koblet sammen til ett element med felles hengsel) og isolerglassvinduer. De gamle kittete vinduene har historiske, materielle og estetiske kvaliteter som vanskelig kan erstattes. Gamle vinduer er ofte laget av malmet, tettvokst furu, som har høy styrke og høy motstandsdyktighet mot råte. De har beslag av smijern eller støpejern. Vinduene kan bli hvor gamle som helst, gitt et visst vedlikehold.

Betegnelse for vinduets ulike deler. Kilde: Riksantikvarens informasjonsark 3.8.1.

Tilsyn og forebygging

- Kontroller vinduene minst én gang i året.
- Sjekk jevnlig at vinduet kan åpnes og lukkes uten vesentlig motstand.
- Undersøk om overflatebehandlingen er slitt og trenger fornying.
- Undersøk om kittet er helt eller om det er sprekker og utfall som slipper inn vann.
- Ved tvil om treverkets tilstand: Stikk med en syl eller kniv i treverket. Møter du hard ved 2–3 mm inn, er treverket i brukbar stand. Vær oppmerksom på eventuelle skjulte råteskader bak kitt og beslag.
- Se over beslag for tegn til korrosjon/rust eller løse stifter/skruer. Sistnevnte indikerer råteskader under beslaget. Beslag kan eventuelt settes inn med vaselin eller annet fett.
- Hold vinduene lukket når det er regnvær, snødrev eller sterk vind.
- Bruk alltid stormhaspe e.l. når vinduet står åpent.
- Kjellervinduer: Fjern vegetasjon, løv, søppel o.l. som hindrer opptørking.

Vedlikehold og reparasjoner

- Hvis vinduet går trått, må skadeårsaken finnes og utbedringsmetoden velges deretter.
- Setninger i huset kan gi vinduer som går trått. Vindusrammene kan også bli skjeve grunnet dårlige hengsler/beslag eller løse hjørner. Hvis det ikke er større opprettinger som kan gjøres, må man vurdere følgende justeringer:
 - Høvle/pusse deler av rammene, demontere listverk og rette opp karmen med trekiler.
 - Hvis skjevheter skyldes at vinduet siger, må det tas fra hverandre og settes sammen på nytt. Ikke lim skjøtene, men bruk treplugger som opprinnelig.
 - Hvis vindusrammen er skjev slik at det blir glipe mot karmen, kan det monteres en ekstra anslagslist for å oppta skjevheten.
- Små skader og utfall av kitt utbedres ved å pirke bort løst kitt og legge på nytt linoljekitt. Ved større skader må glasset tas ut og kittet fornyes. Ved bruk av kittlampe må treverket beskyttes, for eksempel med aluminiumsfolie.

- Gammelt glass gjenbrukes i størst mulig utstrekning.
- Små råteskader skal utbedres ved innspunsing av tilsvarende nye deler utført som nøyaktig kopi med tanke på dimensjoner, profiler, trekvalitet og vedretning. Minst mulig trevirke skal fjernes. Større utskiftninger er søknadspliktig.
- Råteskader i skruerhull/bak beslag utbedres ved boring/treplugging. Ved mindre skader kan bruk av større skruer være tilstrekkelig.
- Hvis det er rustne beslag, skal løs rust børstes vekk og beslaget rustbehandles før det overmales. Det kan for eksempel brukes kokt linolje (varmt jern) eller jernmønje. Eventuelt hulrom mellom beslag og tre fylles med linoljekitt.
- Ødelagte beslag erstattes med tilsvarende nye, fortrinnsvis utført som kopi. Tiltaket er søknadspliktig. Verdifulle beslag bør repareres, brudd kan sveises/loddes av en erfaren smed.
- Eldre maling skal normalt ikke fjernes i sin helhet. Kun løs maling skrapes av for hånd, bart treverk impregneres og vinduet påføres linoljemaling. Tørre kittfalsler impregneres før omkitting for å hindre at oljen i kittet vandrer over i det tørre trevirket.
- Mal over kittfalsen og 1–2 mm inn på glasset for å forsegle overgangen.
- Unngå å male rammens hengselkant; mange malingslag kan føre til bend på hengslene.

Oppgradering

Originalvinduene i Halden sykehus har allerede innvendige varevinduer. Hvis man ønsker å energiforbedre dem, vil et effektivt tiltak være å frese ut spor til gode tetningslister i varevinduens anslag. En ytterligere forbedring vil kunne oppnås ved å skifte innerrammenes glass til energiglass, men dette er et tiltak med lavere kost/nytte-verdi. Trekk rundt vinduene kan dempes ved å dytte inn stry eller mineralull mellom karm og vegg, etter forsiktig å ha fjernet innvendig listverk.

Mer informasjon

- Riksantikvarens informasjonsark *3.8.1 Vedlikehold av vinduer*
- SINTEF Byggforsk Kunnskapssystemer *733.161 Eldre vinduer. Vindusformer og materialer, 733.162 Utbedring og reparasjon av eldre vinduer og 733.301 Vedlikehold av vinduer*
- Drange, Aanensen og Brønne: *Gamle trehus. Historikk, reparasjon og vedlikehold*, 3. utgave 2011

Opprinnelige balkonger på nordfløy mot trappetårn. Armert betong, spilerekkverk.

5.1.4 Balkonger av betong

Betong består av sement, sand, stein eller annet tilslag. Armert betong, som har vært i alminnelig bruk fra omkring 1900, har vesentlig bedre strekkstyrke. Fram til omkring 1970 ble betongen støpt på stedet – plasstøpt betong. Betongens livslengde avhenger av miljøpåvirkning og materialets bestandighet. Over tid vil den korrosjonshindende oksidfilmen rundt armeringsjernet svekkes, dermed ruster jernet, det oppstår rustsprengning i betongen og på sikt svekkes bæreevnen.

Balkonger på gamle bygårder har normalt et bæresystem av stålbjelker som er innmurt i veggen og fastskrudd/fastboltet til trebjelkelaget innenfor. Balkongplaten er enten støpt mellom bjelkene eller murt på mindre stålprofiler mellom hovedbjelkene.

Tilsyn og forebygging

- Se etter om betongoverflaten er hel. Avskalling kan tyde på korrosjon i armeringsjern.
- Se etter riss og sprekker, kartlegg årsaken.
- Fjern eventuelle dannelser av mose.
- Utfør en grundig tilstandsanalyse. Skadene er gjerne omfattende når de er synlige.

Rengjøring:

- Det er ofte nok å bruke rent vann til rengjøring av betongoverflater. Dersom vannet er varmt og påføres med høytrykksspyler, øker effekten uten at man trenger å tilføre kjemikalier. Det er bedre å akseptere en viss grad av smuss framfor å risikere at overflatehinnen ødelegges av for kraftig rengjøring.

- Ved bruk av rengjøringsmidler bør betongen forvannes slik at rengjøringsmiddelet ikke trekker inn i porestrukturen. La rengjøringsmiddelet virke, men fjern det før det tørker på overflaten.
- Kalkutslag på betong som er utsatt for sur nedbør, vil forsvinne etter hvert.
- I noen tilfeller kan kalkutslag kostes bort.
- Høytrykksspyling med varmt vann gir ofte best resultat.

Vedlikehold og reparasjoner:

- Små skader og sprekker utbedres med sement av samme type og farge som eksisterende. Reparasjonsmørtelen kan tilsettes hvitsement eller fargepigment for å motvirke fargeforskjell.
- Unngå søl rundt reparasjonsstedet og fjern eventuelt kalkvann før det tørker.
- Hvis det er korrosjonsskader i armeringsjern, finnes det en rekke mulige utbedringsmetoder, fra mekaniske til elektrokjemiske metoder. Konsultér ekspertise. Omfattende utbedring er søknadspliktig.
- Dersom skadene er alvorlige, kan nedskjæring av balkongene være aktuelt. Da må balkongene erstattes med tilsvarende type balkong. Tiltaket er søknadspliktig.

Mer informasjon

- SINTEF Byggforsk Kunnskapssystemer, 720.112 Skader på betongkonstruksjoner. Skadesymptomer, tilstandsgrader og utbedringsmåter, 700.601 Rehabilitering av gamle bygårder, 726.605 Balkonger. Utbedring, utvidelse og utskiftning, 720.232 Armeringskorrosjon i betongkonstruksjoner. Utbedring av skader.
- Jan Lindland, Stærk & Co (2004). *Veiledning i metoder for utbedring av karbonatisert betong i verneverdige bygninger*. http://www.riksantikvaren.no/filestore/betong_veil.pdf
- Krokstrand, Ole H., Steen, Øyvind, Wiggen, Magne M. (2011). *Betongoverflater*. Gyldendal akademisk
- Apeland, Kristoffer mfl. (1988) Balkonger. Anvisning 31 Oslo, Norges byggforskningsinstitutt

*Vedlikeholdsleder Svein Arne Jakobsen i arbeid med nytt kobbernedløp – med tradisjonelle skarpe bend – i 2013.
Foto fra SØHF*

5.1.5 Takrenner og nedløp

Takrenner og nedløpsrør har vært i bruk i mange hundre år, men ble først vanlig på 1800-tallet. De eldste rennene var laget av tre, men senere ble sink og kobber mye brukt. Trerrenner kan være festet av selvgrodde trekroker, mens metallrenner er festet med metallkroker. Sink ble vanligvis malt, mens kobberrenner gjerne står ubehandlet. Utover på 1900-tallet ble galvanisert stål, aluminium, plastbelagt stål eller plast vanlig. På fredete bygninger skal den tradisjonelle materialbruken og utførelsen videreføres. Ødelagte renner eller beslag gir store fuktpåkjenninger på konsentrerte deler av huset og gir fort skader. En ødelagt takrenne er mye verre enn ingen takrenne! Vedlikehold av renner og nedløp er avgjørende for godt bygningsvern.

Tilsyn og forebyggende tiltak

- Rens renner og nedløp hver vår og etter løvfall om høsten. Beskjær eventuelle trær som henger over taket, for å hindre opphopning av løvfall.
- Takrenner og nedløp bør undersøkes jevnlig, særlig under regnvær. Se etter lekkasjer og vannsprut på veggen, vær særlig oppmerksom på skjøtene. Avskalling av maling eller murpuss på veggen kan indikere lekkasjer.
- Kontroller at renner og beslag er i riktig stilling, og at alle fester er solide og i orden. Sjekk at alle renner har fall mot nedløp.

- Se etter malingsavskalling og rustdannelser.
- Se etter bulker og groper – små vannansamlinger kan føre til rustdannelse.
- Sjekk at det ikke danner seg issvuller som fører til issprengning i renner og nedløp. Varme uisolerte tak kan føre til at snø smelter og fryser til is der det møter takrenna.
- Sjekk at stussene på nedløpsrørene er lange nok og vender bort fra huset. Se til at nedløpsvann renner bort fra huset.

Vedlikehold og reparasjoner

- Lekkasjer må utbedres straks, da det lett kan føre til store, alvorlige og dyre følgeskader på bygningen.
- Små rustskader utbedres ved å påføre rustbeskyttende overflatebehandling og ny maling. Større rustdannelser vil lett føre til lekkasjer, utskifting må vurderes.
- Dårlige/utette renner og nedløp erstattes av nye med samme materialbruk og utførelse. Lokale skader kan repareres av kyndig blikkenslager. Vær oppmerksom på at de gamle nedløpene hadde skarpe og ikke avrundete bend. Utkast og andre elementer kan være spesiallaget eller ha kunstnerisk utforming. Slike detaljer bør bevares eller lagres som mal for kopiering. Utskifting er søknadspliktig.
- Den langsgående skjøten i nedløpsrørene bør monteres utover, dette gjør det lettere å oppdage lekkasjer, og veggens skånes noe. Opprinnelig kan skjøtene ha vendt innover – løsningen må vurderes i forhold til estetiske og tekniske hensyn.
- Vær oppmerksom på risikoen for galvanisk korrosjon; et «edelt» metall bør ikke ha avrenning mot et «uedelt». Av de vanlige tekkematerialene er kobber det edleste, deretter følger bly, jern, sink og aluminium. Avrenning fra kobber vil dermed tære på f.eks. sink.
- Takrenner av sink og galvanisert stål er ofte malt, både av estetiske hensyn og for å beskytte mot korrosjon. Når malingen er slitt, bør den fornyes. Overflaten skrapes, stålbørstes og feies ren. Kun løs maling skal fjernes. Vask med salmiakkvann og skyll med rent vann. Nye sinkelementer avfettes og etsgrunnes før de males med linoljemaling. Alternativt bør sinken stå ett år, slik at overflaten oksiderer, før overmaling.
- Ved isdannelse kan man vurdere å legge varmekabel i takrenner og nedløp. Alternativt bør taket isoleres/luftes bedre, slik at det blir kaldt og snø ikke smelter. Tiltaket er søknadspliktig.

Mer informasjon

- Riksantikvarens informasjonsblad *3.5.5 Takrenner og beslag*
- SINTEF Byggforsk kunnskapssystemer *520.415 Beslag mot nedbør* og *525.921 Takrenner og nedløpsrør*

*Taket over vestfløyen med takpapp banetekking og takfotbeslag, takrenner og nedløp i kobber.
Foto: Ingrid Djupedal, Riksantikvaren 2007*

5.1.6 Taktekking med papp

Papptekking kan brukes på både flate og skrå takflater, som selvstendig tekking, eller som tetting under takstein. Asfaltpapp har en bærende stamme av fibermateriale, som er impregnert eller belagt med asfalt på begge sider. Fram til ca. 1970 brukte man ullfilt som stamme, senere ble glassfiber, polyester- og kombinasjonsstammer vanlig. Moderne takpapp har større mekanisk styrke enn den gamle. Fram til ca. 1970 ble belegget klebet til underlaget, senere ble mekanisk innfesting med klebede oppkanter vanlig. Det finnes flere typer asfaltbelegg. Overflaten bestrøs ofte med skiferkorn, for å gi ønsket utseende, beskytte mot nedbrytning fra UV-stråler og gi mekanisk beskyttelse. Asfaltpapp fremstilles i ruller og leveres med forskjellige kvaliteter, farger og overflatebehandling.

Tilsyn og forebyggende tiltak

Taket bør inspiseres hver vår og høst for å kontrollere tilstanden og vurdere tiltak.

- Sjekk at ingen sluk er tilstoppet av løv og skitt.
- Sjekk at alle avslutninger, tilslutninger og beslag er i orden.
- Sjekk at inntekkinger av overlys og andre gjennomføringer er tette.

- Sjekk at omleggsskjøter er i orden og belegget uten perforeringer, sprekker eller andre mekaniske skader.
- Fjern mose og annen skitt med en myk børste.
- Værforholdene forut for en lekkasje kan være avgjørende for å finne skadeårsaken. Husk at vannet kan renne inni konstruksjonen, utettheten kan være et annet sted enn der vannet kommer ut inne.

Vedlikehold og reparasjoner

- Forventet levetid er inntil 25 år. Når belegget blir utmagret og mister skiferbestrøingen, er det på tide å tekke om. Bitumenholdige bestrykningsmidler kan i noen tilfeller forlenge levetiden noen år.
- Sprekker i belegget kan skyldes krymp eller bevegelser i underlaget. Kartlegg årsaken og velg tiltak deretter.
- Der tekkingen er skadet på grunn av oppstikkende skruer, må de erstattes med nye utskruingssikre festemidler, og hullene utbedres ved å sveise over en lapp.
- Punkteringer utbedres ved å sveise på en pappbit over skadestedet.
- Belegg som løsner fra oppkanter, skyldes dårlig festing. Ta av beslaget, kontroller at belegget har minimum 150 mm oppkanter og fest belegget med en list.
- Hovedregelen ved omtekking er at den nye tekkingen legges direkte oppå den gamle. Eksisterende tekking fjernes kun når det er store ujevnheter i underlaget. Blærer og valker i det gamle belegget skjæres ned før nytt belegg legges på.
- Ved ujevnheter i underlaget brukes mineralullplater til å dekke disse. Hvis eldre papp fjernes, er tiltaket søknadspliktig.

Mer informasjon

- SINTEF Byggforsk Kunnskapssystemer 744.201 *Tak tekket med takfolie eller asfalttakbelegg. Vedlikehold, utbedring og omtekking* og 544.203 *Asfalttakbelegg. Egenskaper og tekking*

Tiltakene ovenfor regnes som vanlig vedlikehold og er ikke søknadspliktige dersom ikke annet er angitt.

6 Litteratur og kilder

- Anker, L. (2012): «Somatiske sykehus i Norge ca. 1830–2008». I: *Rom for helse : Hovedtrekk i spesialisthelsetjenestens bygningshistorie*. Oslo: Helse- og omsorgsdepartementet.
<http://www.lvph.no/filer/RFH-side.php>
- Filmavisen*, 11.12.1952: «Haldens nye sykehus.»
<https://tv.nrk.no/serie/filmavisen/1952/FMAA52005052/avspiller>
- Forskrift om fredning av statens kulturhistoriske eiendommer*, kap. 2: Fredete eiendommer i Helse- og omsorgsdepartementets landsverneplan, vedl. nr. 1: Halden sykehus.
<https://lovdata.no/static/SF/sf-20111109-1088-k2-01-01.pdf?timestamp=1599468081000>
- Halden Arbeiderblad*, 08.11.1952, s. 1: «Hva haldenserne får se på Stangeløkka».
https://urn.nb.no/URN:NBN:no-nb_digavis_haldenarbeiderblad_null_null_19521108_21_260_1
- Halden Arbeiderblad*, 08.11.1952, s. 1: «Landets mest moderne sykehus modernisert under byggingen.» https://urn.nb.no/URN:NBN:no-nb_digavis_haldenarbeiderblad_null_null_19521108_21_260_1
- Halden Arbeiderblad*, 08.11.1952, s. 4: «Da Fredrikshald solgte sykehuset sitt for 47 daler.»
https://urn.nb.no/URN:NBN:no-nb_digavis_haldenarbeiderblad_null_null_19521108_21_260_1
- Halden Arbeiderblad*, 08.11.1952, s. 5: «Sykehuset — kondemnabelt i går, førsterangs i dag.»
https://urn.nb.no/URN:NBN:no-nb_digavis_haldenarbeiderblad_null_null_19521108_21_260_1
- Halden Arbeiderblad*, 12.11.1952, s. 1: «Innvielsen av Halden nye sykehus en stor opplevelse.»
https://urn.nb.no/URN:NBN:no-nb_digavis_haldenarbeiderblad_null_null_19521112_21_263_1
- Halden Arbeiderblad*, 12.11.1952, s. 1: «Halden har fullført det første sykehuset her i landet etter krigen.» https://urn.nb.no/URN:NBN:no-nb_digavis_haldenarbeiderblad_null_null_19521112_21_263_1
- Helse- og omsorgsdepartementet (2010): «Halden sykehus», i: *Landsverneplan for helsesektoren*.
http://www.lvph.no/pdf_vedtak/419_Halden_sykehus.pdf
- Johanson, A. og B. Ystrøm (2002): *En kjærlighetserklæring til Halden sykehus*. Halden: Halden Arbeiderblad. https://urn.nb.no/URN:NBN:no-nb_digibok_2018042048010
- Lund, J.H. (2019): *Sykehus i Østfold i 225 år*. Oslo: Melhus Communication.
https://urn.nb.no/URN:NBN:no-nb_digibok_2020062548579
- NRK Østfold*, 12.03.2012: «Derfor fredes Halden sykehus.»
<https://www.nrk.no/osloogviken/derfor-fredes-halden-sykehus-1.8032019>
- Riksantikvaren (u.a.): *Halden sykehus – Haldenklubben – Sykehuset Østfold HF*.
<https://kulturminnesok.no/minne/?queryString=https://data.kulturminne.no/askeladden/lokalitet/109842>
- Sykehuset Østfold HF (2013): *Tilstandsanalyse Haldenklubben (Halden sykehus)*. Utført av Forsvarsbygg Nasjonale Festningsverk v/seniorarkitekt Siri Hoem
- Teigen, U. (2013): Beskrivelse vedrørende rehabilitering av sydgavlen, Halden sykehus. Forsvarsbygg, Nasjonale Festningsverk seksjon kulturminne
- Øvergaard, O.: «Halden sykehus». *Byggkunst* vol. 30 (1948), nr. 7/8, s. 112–114.
https://urn.nb.no/URN:NBN:no-nb_digidsskrift_2015020680005_006

Øvergaard, O.: «Halden sykehus». *Byggekunst* vol. 36 (1954), nr. 3, s. 65–74.
https://urn.nb.no/URN:NBN:no-nb_digitidsskrift_2015020680032_003
Div. kataloger fra Høvik verk, 1956; scannet og tilgjengeliggjort av Mats Linder:
<http://www.matslinder.no/tag/hovik-verk/>

Takk til Jan Egil Kongsrud for bistand med å identifisere lampene!

